
A MAGYAR JÁTÉKFILMEK KÜLFÖLDI MEGJELENÉSÉNEK TÉRSTRUKTÚRÁJA

BORSOS ÁRPÁD*

The spatial network of the spread of Hungarian feature films in the World

The paper shows a possible direction of the researches of a developing new discipline, the geography of film. It analyses the spread of Hungarian feature films in three different structure: film festivals, national days of films, film market.

Based on statistical data of 25 years (1980-2004) it draws the characteristic signs of the spreading in different continents, countries and shows which settlements (capitals, cities, towns) were the centres of the Hungarian film culture in the World in this time.

1. BEVEZETÉS, A KUTATÁS ELVI MEGALAPOZÁSA

Az a technikai találmány, mely lehetővé tette a mozgás mint folyamat képi rögzítését és tetszőleges számú reprodukálását, kulturális forradalmat, kultúraváltást eredményezett. A film, a mozgókép a szórakoztatásban, a művészetben, a tudományban, a tények, jelenségek, folyamatok dokumentálásában és archiválásában, a kommunikációban – megeléven saját helyét – napjainkig jelentős szerepet játszott és úgy tűnik, ezt a pozíciója egyre tovább erősödik. MCLUHAN szerint egyenesen leváltotta, kiszorította a Gutenberg galaxist (MCLUHAN, M. 1955).

A számtalan felhasználási terület közül a klasszikus megjelenési forma, a szűkebb értelemben filmnek nevezett fenomén, a kezdeti rögzítő-reprodukáló funkcióból művészetté is vált. Az évszázadot meghaladó fejlődési folyamat mellett és ellenére mind dokumentum, mind fikciós válfajának két alapvető jellegzetessége változatlan maradt.

Az egyik, az elsődleges, a rendkívül mély társadalmi kötődés. A vizuális látvány tartalma, megközelítésmódja, technikai, dramaturgiai eszközrendszere számtalan jellel, elemmel utal, s ezáltal árulkodik a korról, melyben létrejött, az alkotó, az ábrázolt jelenség kulturális, nemzeti kötődéséről. Például: A „békeharc”, az „imperialista szabotázs” mint tartalmi, verbális elem, a jellegzetes szabású lóden kabát mint divatcikk, mint formai elem nyilvánvalóan az 1940-es évek végének, az 1950-es évek első felének Magyarországot testesíti meg. Hasonló árulkodó jegy az antropogén táj, a tömegközlekedési, tömegkommunikációs szokások és lehetőségek, az utcai plakátok, a közintézményi feliratok, a mindennapi társadalmi érintkezési szabályok stb. A fehér és a színes bőrűek törvényes megkülönböztetése – mint alapvető társadalmi jellegzetesség – az

* PhD borsosl@t-online.hu

1970-es évek előtti Amerikát vagy az 1990 előtti Dél-Afrikai Köztársaságot intonálja. A statikusabb, kötöttebb kameramozgás, ezáltal a stabilabb, nem „lengő”, „rezgő”, szabadon kószáló kép kizárólagossága nagy biztonsággal utal a kézi kamera használata előtti filmttechnikára, formanyelvileg a francia új hullám előtti időszakra.

Ezen árulkodó jegyek okán válhatott a film – s ez a másik stabil jellegzetesség – az idegen kultúrák, magatartásformák, szokások, divatok megismerésének, közvetítésének, egymásra hatásának számottevő eszközévé, s kelthetik fel az érdeklődést más kultúrák produktumainak fogyasztása iránt. Szinte filmszakmai sztereotípiá például, hogy a 20. század elején az amerikai bevándorlók szocializációját a nyelvi nehézségeket elimináló némafilm mint szórakozásuk egyik domináns eszköze milyen jelentős mértékben segítette elő.

A magyar játékfilmek kapcsolatrendszerének, térbeli terjedésének vizsgálatát sugallja a magyar alkotók (rendezők, operatőrök, írók, forgatókönyvírók, zeneszerzők, színészek, producerek) jelenlétének súlya a világ filmgyártásában. E jelenlét a kezdetektől fogva napjainkig folyamatos, és kitörölhetetlen nyomot hagyott és hagy általában a film világtörténetében ugyanúgy, mint egy-egy nemzeti filmgyártásban. Tudós teoretikusként és gyakorlati szakemberként vált világhírűvé BALÁZS BÉLA. Az angol nemzeti filmgyártás megmentőjeként, atyjaként tisztelik a róla elnevezett Lex Korda okán sir ALEXANDER KORDA-t, alias Korda Sándort (VERESS J 1993). Mellettük BÁNKY VILMA, BENEDEK LÁSZLÓ, BÍRÓ LAJOS, FEJŐS PÁL, a nevét ma is viselő konzern alapítója, WILLIAM FOX (alias Friedman Viktor), LESLIE HOWARD (azaz Steiner László), MICHAEL CURTIZ (született Kertész Mihály), JOSEPH KOZMA (Kozma József) LUGOSI BÉLA, MOLNÁR FERENC, MURÁTI LILI, RÁTHONYI ÁKOS, SZŐKE SZAKÁLL, TRAUNER SÁNDOR, ADOLPH ZUKOR fémjelzi a ma már történelminek nevezhető időszakot. A napjainkban is alkotó személyiségek közül JEAN BADAL (Badal János), JOE ESZTERHAS, LASZLO GEORGE (Gyurikó László), HERSKÓ JÁNOS, KOVÁCS LÁSZLÓ, LENTE MIKLÓS, MAGYAR DEZSŐ, ZSIGMOND VILMOS, ANDREW G. VAJNA nélkül az amerikai, a kanadai, a francia, a svéd filmtörténet csak hézagosan írható meg (GELENCSÉR G. 1996, NÁVAI A. 1998)). A hazánkból emigrálni nem kényszerült alkotók közül több nemzeti filmművészetet, filmipart (USA, olasz, német, cseh, lengyel) gazdagított egy-egy megbízással, hosszabb-rövidebb alkotói jelenlétével például BÁN JÁNOS, GAZDAG GYULA, JANCSÓ MIKLÓS, MÉSZÁROS MÁRTA, SZABÓ ISTVÁN (NOWELL-SMITH, G. 1998). Személyük ma is garancia a magyar film iránti érdeklődés ébren tartására.

A harmadik érv a kutatás mellett, hogy a világ távolabbi részein (Amerikai Egyesült Államok, Ausztrália, Kanada) élnek diaszpórák, melyek tagjai az óhaza és a nemzeti kultúra iránt erős kötődést, érdeklődést mutatnak.

2. CÉLOK, MÓDSZERTANI KÉRDÉSEK

Jelen tanulmány mindezek okán a magyar játékfilmek (tehát nem dokumentum és animációs filmek) elterjedésének vizsgálatával tesz kísérletet a kialakulóban lévő filmföldrajz egy lehetséges kutatási területének bemutatására, létjogosultságának bizonyítására (BORSOS Á. 2010). Negyed évszázados időintervallumban azt vizsgálja, hogy a magyar játékfilmek az egyes országok kulturális fogyasztásában milyen mértékben játszanak szerepet, ezen belül, hogy

- a világ városai közül melyek tekinthetők a magyar filmkultúra-terjesztés centrumainak;
- e centrumok a földrajzi térben milyen textúrát mutatnak;
- van-e és milyen különbség e tekintetben az egyes kultúrkörökhöz tartozó államok, centrumvárosok között;
- milyen összefüggés mutatható ki a kulturális (filmfesztiválok, filmhetek/napok) és a kereskedelmi megjelenés (bemutatói jog vásárlása mozi, illetve bármilyen más közvetítő csatorna részére) között.

A kutatás adatbázisát a Magyar Nemzeti Filmarchívum és jogelődei által kiadott filmvékonyvek, valamint a Magyar Filmunió által rendelkezésre bocsátott információk képezték.

Felmerülhet a kérdés, miért éppen 25 év, és miért éppen ez a negyed évszázad. Az állami adatszolgáltatásnak a kutatást megalapozó információk nem képezték, nem képezik részét (az évenként külföldre eladott játékfilmek címe, száma, a vásárló ország; a magyar filmeket fogadó fesztiválok helyszíne, a programra tűzött alkotások címe; a külföldön rendezett filmnapok, filmhetek helyszíne, melyeken magyar játékfilmek szerepeltek, az érintett produkciók címe). Azonos szemlélettel rendszerezve, azonos szerkezetben csupán a Magyar Filmarchívum és jogelődei által kiadott „*Filmvékonyv*”-ek tartalmazzák. Kézenfekvőnek tűnt ezen egyetlen forrás felhasználása. Ezáltal a különböző eredetű adathalmazok egymáshoz illesztésével együtt járó esetleges hibák veszélye sem áll fenn.

A negyed évszázad elegendő lehet megalapozott, általánosítható értékítéletek megfogalmazásához, ráadásul ez az korszak – társadalmi, politikai, gazdasági és filmszakmai jellemzők mentén – három önálló egységre tagolódik. Az 1980-1989-ig terjedő szakasz a szocialista társadalmi berendezkedés válságának, összeomlásának időszaka, 1990-1994-et a piacgazdaság kiépítéséhez vezető átmenet, a filmszakmai irányítás és az állami mecénatúra új alapokra helyezése fémjelzi, 1995-2004-ig, a mozgóképtörvény hatályba lépéséig – mely új korszak nyitánya – a kialakított új rendszer működésének első évtizede.

3. A FILMEK ÚTJA A HATÁRON TÚLI BEFOGADÓKHOZ

Egy-egy nemzet filmjei zömmel három csatornán jutnak el határaikon túli befogadókhöz: filmfesztiválok, nemzeti filmnapok, filmheteken, tematikus rendezvényeken, valamint a nemzetközi filmkereskedelem csatornáján. Mindhárom struktúrának megvannak a sajátos szervezési, szervezeti keretei, van sajátos nézőközönsége (bár e tekintetben átfedés, átjárás nem zárható ki), emellett hatásmechanizmusuk, hatókörük lényeges eltéréseket is mutat.

A kétpólusú világrend fennállásának idején mindhárom közvetítő csatorna erős politikai befolyás, kontroll alatt állt. Az „Új Filmlexikon” (1971) e tényt a *filmfesztivál* szócik-kében rögzíti is: „A nyugati filmrendezvények között nem ritka a provokatív jellegű fesztivál – ilyen volt az ötvenes években a nyugat-berlini is” (p.326). Ez a befolyás a szocialista világrend válságjeleinek megszaporodásával az 1980-as évek derekán folyamatosan gyengült, a rendszer bukásával – az évezred utolsó évtizedében, az új évezredben keletkezett politikai, etnikai konfliktusokat leszámítva – többé-kevésbé eliminálódott, de teljesen meg nem szűnt. Ékes bizonyítéka a 2010. évi Cannes-i Filmfesztivál, melynek az *Arany Pálmá*-t odaítélő zsűri iráni tagját, JAFAR PANAHI filmrendezőt a fesztivál zárását követően engedték szabadon. Hazájában ugyanis márciusban rendszerellenes magatartása, a választások tisztaságának vitatása miatt – a filmvilág tiltakozása ellenére – bebörtönözték.

3.1. A magyar játékfilmek a világ filmfesztiváljain

„A filmfesztivál nemzetközi vagy nemzeti filmverseny, melynek keretében – nevezés vagy előzetes válogatás alapján – egy meghatározott időszak (általában egy év) termését mutatják be. A műveket zsűri bírálja el, de vannak olyan fesztiválok is, ahol egyáltalán nem osztanak díjakat. A jelentősebb fesztiválok diplomái, díjai rangot és elismerést jelentenek a részt vevő nemzetek és alkotók számára, nem is beszélve a kereskedelmi sikerről. A vetítések és rendezvények rangját emeli, hogy azokon a benevezett filmek alkotói és közreműködői is megjelennek. Egy-egy fesztivál valóságos nemzetközi találkozóznak számít, ahol a világ kiválóságai gondolatokat cserélnek” (Új Filmlexikon I. 1971).

Az „Új Filmlexikon” meghatározása négy évtized múltával sem változott érdemben. A filmfesztiválok struktúrája, palettája elsősorban az új műfajok (tv, és videó művek), új tematikák (fiatal filmesek versenye, női rendezők filmjei, homoszexualitással foglalkozó filmek,

cigányfilmek) megjelenésével változott, színesedett. Miközben a legtekintélyesebb fesztiválok (Berlin, Cannes, Karlovy Vary, London, Locarno, Montreal, Moszkva, Velence) pozíciója erős, a kisebb jelentőségű fesztiválok száma nőtt.

Pontos regiszter a világ filmfesztiváljairól nincs. Ennek okai közül kettőt érdemes kiemelni. Az egyik: a fesztivál elnevezést előszeretettel használják olyan rendezvények is, melyek szakmai reprezentativitása, hatóköre minimális, a lokális-regionális szintet alig haladja meg, vagy máshonnan minőségi okokból kiszoruló, az alternatív irányzat szintjét el nem érő produkciók fóruma. A másik: jó néhány rendezvény tiszavirág életű, illetve periodicitása bizonytalan. Szinte általános szakmai vélemény szerint a filmfesztiválok száma a világon az 1990-es években 200 körül mozgott évente.

A klasszikus értelemben fesztiválnak tekinthető rendezvények valódi filmünnepek, egyben a kulturális turizmus grandiózus attrakciói. Közönségük – a szerencsés „civil” érdeklődők és megszállottak mellett – jelentős mértékben, nemzetközi méretekben a szakmai elitből, a kötelező protokollból, a filmpiac képviselőiből és a tömegkommunikációs szférából rekrutálódik. Ebből fakadóan a résztvevők véleményének, tapasztalatának nemzeti és nemzetközi szempontból meghatározó lehet a produkciók jövőjét illetően.

A szakmai, a civil (laikus) sajtóban közzétett állásfoglalások, a kedvező fogadtatás, egy-egy fesztiváldíj a producerek, rendezők és színészek számára különösen nagy jelentőségű, mivel ez gyakran belépő a nemzetközi filmpiacra. A fesztiválokra akkreditált újságírók pedig hivatásuk természetéből fakadóan gondoskodnak a pozitív vagy negatív értékítéletük népszerűsítéséről, ami számos produkciónak – nem egyszer annak kicsengésétől függetlenül – mozikközönséget szervez.

A negyed évszázadot reprezentáló, szakmai természetes mutatókból álló adatbázis (magyar filmeket programra tűző fesztiválok illetve az ott szereplő alkotások száma, a rendezvények gyakorisága, eloszlása évek, települések, országok, kontinensek szerint) feldolgozása, elemzése a megközelítésmód több szempontjának lehetőségét is felkínálja. Így például:

- - a fesztiválokon való jelenlét folyamatossága, gyakorisága;
- - a magyar filmeket is programon szerepeltető fesztiválok és
- - a bemutatott magyar filmek száma, területi, időbeli eloszlása.

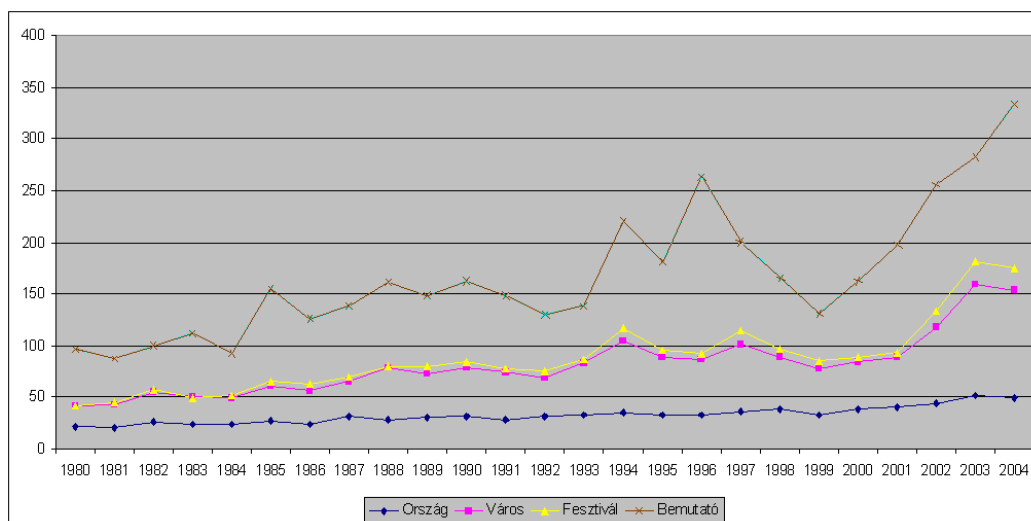
Mindhárom esetében a vizsgált időszak korábbiakban vázolt szakaszai közötti hasonlóságok, különbözőségek kiemelése.

A maga módján mindegyik szempontnak megvan a maga értelme, funkciója, ám rejtett csapdája ugyanúgy. A fesztiválok folyamatossága, gyakorisága önmagában csak korlátozottan lehet értékmérő. Ennek egyik fő oka, hogy a találkozókat nem azonos periodicitás szerint rendezik. A második, hogy vizsgálat által felölelt időszak alatt egyes rendezvények megszűntek,

mások később, főképpen az 1990-es évek második felében, az európai államszerkezet (pl. Jugoszlávia, Szovjetunió) átalakulása, letisztulása után keletkeztek. További ok, hogy volt olyan seregszemle, melynek szervezési ritmusa változott meg. Karlovy Vary-ban a kétévenkénti szisztémát az éves váltotta fel.

A számottevő folyamatoság, illetve gyakoriság azonban meglehetősen használható értékmérőnek látszik. A mérték határának meghúzósa – bárhol is jelöltetik ki – önkényesnek tűnik, s a „Miért éppen ez az érték, miért nem egy másik?” kérdést involválhatja. E tényt véve figyelembe a biennálé típusú seregszemlék 25 év alatti megrendezhetősége, a 13 mint mennyiségi mérőszám használható értéknek tűnik. E tekintetben meglehetősen racionális érv az a tényszerűség, hogy kétévenkénti szervezés esetében a szemlék elő- és utóélete időben majdnem összeér, s az egybefüggő folyamat érzetét kelti. A rendezvény, az általa képviselt és közvetített érték, érdeklődést felkeltő mozzanat rövid időre sem esik ki a figyelem fókuszából. Nem arányos eloszlás esetén a sűrűsödés, az intervallumok egy évre szűkülése óhatatlanul egyik vagy másik, a korábbiakban bemutatott három korszak valamelyikére esik, s e tény további kutatások (általános társadalmi, geo- és kultúrpolitikai tényezők jellemzői, hatásuk stb.) kiindulópontja lehet.

A vizsgált időszakban megrendezett filmfesztiválok közül 458 helyszínen 2192 rendezvényen, 4187 alkalommal tűztek programra magyar filmet, évenként, városonként, országonként, kontinensenként eltérő számban (1. ábra).

1. ábra

A magyar filmek fesztiválszereplésének jellemző mutatói, 1980-2004

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás és szerkesztés

A magyar filmeket is felvonultató fesztiválokból a legnagyobb mértékben (65%) Európa részesedett, ami a földrajzi távolságot, az azonos kultúrterülethez való tartozást véve figyelembe nem szorul különösebb magyarázatra. Az egyébként erős európai gyökerekkel rendelkező multikulturális Amerika második helye (20,5%) sem meglepő. Szembetűnő, de legalább is érdekes a szellemi, vallási értelemben a legkevésbé, illetve egyáltalán nem európai orientációjú ázsiai és afrikai államok (9,2% és 2,7%) Ausztráliát (ausztrál-európai kultúr-terület) megelőző pozíciója (1. táblázat).

Az évenkénti megoszlást vizsgálva érzékelhető, hogy a kisebb-nagyobb ingadozások ellenére a fesztiválok száma folyamatos emelkedést mutat a 25 év alatt. Az 1980-as esztendői 42-ről 2003-ra több mint négyszeresére, 181-re nőtt az évente megtartott rendezvények száma. Míg Afrikában és Ausztráliában évi 1 és 5 közötti ingadozás tapasztalható a vizsgált időszakban, Ázsiában az 1980. évi 1-ről 30-ra, Amerikában 7-ről 36-ra, Európában 31-ről 115-re emelkedett e mutató.

A magyar filmeket bemutató rendezvények számának szaporodása összefügg a fesztiváloknak helyt adó városok, országok számának gyarapodásával. A paletta színesedése csak részben függ össze az ezredfordulóra kialakult új államszerkezettel. Az önállósult országok egy része nemcsak a volt „anyaállam” (Szovjetunió, Jugoszlávia, Csehszlovákia) fesztiváljait működtette tovább, de újabakkal is bekapcsolódott a kulturális vérkeringésbe (Szentpétervár, Pozsony, Prága, Trencsénteplice). Ezzel egy időben nem járt csökkenéssel a két Németország újraegyesítése. Míg 1990-nel bezárólag az NDK 2 városának 6 fesztiválja, az NSZK 11 városának 47 fesztiválja fogadott magyar filmeket, 1991 és 2004 között az egyesített Németország 37 városának 116 fesztiválja.

A településsoros *folyamatossági vizsgálatból* kiderül, hogy a 458 fesztiválhelyszín közül egyedül Montrealban volt mind a 25 évben filmes seregszemle. Londonban, Berlinben (az egykori Nyugat- és Kelet-Berlint együtt véve figyelembe) 24-24, Chicagóban 23, Kairóban 22, Sao Paoloban és Isztambulban 21-21, Cannes, Hongkong és Toronto esetében 20-20 esztendőben. A *számottevő folyamatossági* mértéket (13 esztendő) 46 város, a helyszínek 10%-a érte el, illetve haladta meg (2. táblázat) A top 46-ba 23 ország pozícionálta magát. A legnagyobb előfordulással (8) az Amerikai Egyesült Államok képviselteti magát, követi Németország (NDK, NSZK és újraegyesített Németország együttesen), Olaszország (4-4 előfordulás), Franciaország és Kanada (3-3 előfordulás), Ausztrália, Belgium, Egyiptom, Izrael, Nagy-Britannia és Törökország (2-2 előfordulás).

1. táblázat
A magyar filmeket bemutató fesztiválok megoszlása a kontinensek között, 1980-2004

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Ausztrália	3	2	2	2	2	2	1	2	3	0	3	1	2
Afrika	0	0	1	1	1	3	3	3	4	1	3	2	5
Ázsia	1	2	2	6	3	4	3	8	4	7	4	6	3
Amerika	7	7	9	9	11	9	9	15	19	22	18	14	12
Európa	31	34	43	31	35	47	47	41	50	49	56	54	53
Összesen	42	45	57	49	52	65	63	69	80	79	84	77	75

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Össz.
Ausztrália	1	5	4	1	4	1	2	2	2	1	5	4	57
Afrika	1	3	3	3	3	4	2	2	2	1	5	3	59
Ázsia	7	7	11	9	12	6	5	14	12	15	30	21	202
Amerika	25	35	22	19	26	20	17	17	15	24	36	32	449
Európa	52	67	55	60	69	65	59	53	62	92	105	115	1425
Összesen	86	117	95	92	114	96	85	88	93	133	181	175	2192

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

2. táblázat
A számottevő folyamatosság mértékét elérő fesztiválvárosok 1980-2004

Sor-szám	Település	Ország	Évek száma	Sor-szám	Település	Ország	Évek száma
1	Montreal	Kanada	25	24	Sydney	Ausztrália	16
2	London	Nagy-Britannia	24	25	Belgrád	Szerbia	16
3	Berlin	Németország	24	26	Göteborg	Svédország	16
4	Chicago	USA	23	27	Moszkva	Oroszország	16
5	Kairó	Egyiptom	22	28	Denver	USA	15
6	Sao Paulo	Brazília	21	29	Portland	USA	15
7	Isztambul	Törökország	21	30	San Francisco	USA	15
8	Toronto	Kanada	20	31	Párizs	Franciaország	15
9	Hongkong	Kína	20	32	Mannheim	Németország	15
10	Cannes	Franciaország	20	33	Velence	Olaszország	15
11	Brüsszel	Belgium	19	34	Ankara	Törökország	15
12	Rotterdam	Hollandia	19	35	Jeruzsálem	Izrael	14
13	Locarno	Svájc	19	36	Edinburgh	Nagy-Britannia	14
14	Melbourne	Ausztrália	18	37	Cottbus	Németország	14
15	Gent	Belgium	18	38	Madrid	Spanyolország	14
16	Karlovy Vary	Cseh Köztárs.	18	39	Vancouver	Kanada	13
17	Bergamo	Olaszország	18	40	Cleveland	USA	13
18	Los Angeles	USA	17	41	Calcutta	India	13
19	München	Németország	17	42	Alexandria	Egyiptom	13
20	Troia	Portugália	17	43	Várna	Bulgária	13
21	New York	USA	16	44	Strasbourg	Franciaország	13
22	Seattle	USA	16	45	Salerno	Olaszország	13
23	Hajfa	Izrael	16	46	Trieszt	Olaszország	13

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

A teljesebb kép kialakításához elengedhetetlen az ellenpólus áttekintése is. A kutatás tárgyát képező fesztiválhelyszínek 43,9%-ban (201 település) a negyed évszázad alatt egyetlen fesztiválon vetítettek magyar játékfilmet. Azok egy része egyszeri jelenségként beleilleszkedik az adott ország fesztiválstruktúrájába, kiegészíti, szakmailag színesíti azt. Tizenkét ország (Equador, Észak-Írország, Kuba, Litvánia, Malajzia, Mali, Málta, Nigéria, Taiwan, Tanzánia,

Zimbabwe, Venezuela) esetében viszont ez volt az egyetlen alkalom a megjelenésre. Bármelyikről van is szó, előzmény és utóélet nélkül – mely egy újabb, kiterjedtebb vizsgálat tárgya lehet – ezek az esetek a véletlenszerű, az ad hoc, a más aktuális eseményhez kötődő, de meg nem ismételt attrakciókként kezelhetők.

A fesztiválok folyamatosságát mint megközelítésmód által nyújtott információk azonban – értéke mellett és ellenére – önmagában csak egyetlen szempontú pozíciósorrend bemutatására alkalmas, nem nyújt komplex képet játékfilmjeink jelenlétéről az adott ország kulturális életében.

Mivel e városok egy részében évente több, eltérő tematikájú, szakmai rangú seregszemlék is szerveznek, a magyar produkciók bemutatásával megtartott *fesztiválok gyakoriságának, a megtartott rendezvények számának* áttekintése további információkkal szolgálhat nemzeti filmkultúránk határainkon túli pozíciójáról alkotható képhez.

A 2192 rendezvény 1 és 40 közötti szóródással oszlik meg a rendező városok között. A meghatározó gyakoriság a halmazban a már említett egyetlen fesztivál a vizsgált 25 év alatt. E kategóriába – mint arról már esett szó – 201 város (43,9%) sorolódik. Magas elemszámú a 2 fesztivál/25 év (54 helyszín, 11,8%) és a 3 fesztivál/25 év (37 helyszín, 8,1%) csoport is. Az ellenkező pólus, a szakmai szempontból számottevő gyakoriság határát (13 fesztivál/25 év) viszont 51 fesztiválközpont éri el, illetve haladja meg (3. táblázat).

Ami szakmai szempontból jelentős, hogy a legrangosabb fesztiválközpontokban (Montreal, Berlin, London, Cannes, Moszkva, Locarno, Karlovy Vary) magas gyakorisággal vannak jelen magyar produkciók

Az országok közötti rangsort az Egyesült Államok tetemes előnnyel vezeti. Területén a 25 esztendő alatt évente átlag 11 fesztiválon szerepeltek magyar filmek. A filmszakmai fellegrárok (Los Angeles, New York), igazgatási és szellemi központok (Chicago, Washington, San Francisco, Seattle) mellett egzotikus vidékek városaiban, turisztikai központokban (Palm Beach, Las Vegas, Miami, Mill Valley) egyaránt pergett a vásznon magyar film.

Az abszolút sorrendben 7. helyet elfoglaló Kanada filmszakmai fellegráiraiban (Montreal, Toronto, Vancouver) is kiemelkedő, illetve magas jelenlétről tanúskodnak az adatok.

Az európai országok közül az élmezőnyhöz (2-6. hely) Olaszország, Franciaország, Németország (NDK, NSZK, újraegyesített ország együttesen), Spanyolország, Törökország tartozik.

A kontinensek közül a legnagyobb mértékben az európai fesztiválok a magyar film megjelenésének terepei (56,5%), a legkisebb Afrika és Ausztrália részesedése (4,4 – 4,4%).

3. táblázat
Magyar filmeket bemutató fesztiválok száma helyszínenként, 1980-2004

Sor- szám	Település	Ország	Fesztivál- szám	Sor- szám	Település	Ország	Fesztivál- szám	Sor- szám	Település	Ország	Fesztivál- szám
1	Montreal	Kanada	40	19	Gent	Belgium	18	35	Velence	Olaszország	15
2	Berlin	Németország	32	20	Karlovy Vary	Cseh Köztárs.	18	36	Denver	USA	15
3	Brüsszel	Belgium	31	21	Belgrád	Szerbia	18	37	Portland	USA	15
4	Isztambul	Törökország	31	22	München	Németország	18	38	Calcutta	India	15
5	London	Nagy-Britannia	30	23	Bergamo	Olaszország	18	39	Bécs	Ausztria	14
6	Ankara	Törökország	27	24	San Francisco	USA	18	40	Várna	Bulgária	14
7	Kairó	Egyiptom	27	25	Seattle	USA	18	41	Prága	Cseh Köztárs.	14
8	Cannes	Franciaország	26	26	Sydney	Ausztrália	18	42	Edinburgh	Nagy-Britannia	14
9	Chicago	USA	26	27	Párizs	Franciaország	17	43	Jeruzsálem	Izrael	14
10	New York	USA	26	28	Róma	Olaszország	17	44	Strasbourg	Franciaország	13
11	Sao Paolo	Brazília	25	29	Troia	Portugália	17	45	Dublin	Írország	13
12	Hongkong	Kína	22	30	Madrid	Spanyolorsz.	17	46	Salerno	Olaszország	13
13	Moszkva	Oroszország	21	31	Göteborg	Svédország	17	47	Trieszt	Olaszország	13
14	Toronto	Kanada	21	32	Mannheim	Németország	16	48	Izmír	Törökország	13
15	Rotterdam	Hollandia	20	33	Haifa	Izrael	16	49	Vancouver	Kanada	13
16	Los Angeles	USA	20	34	Cottbus	Németország	15	50	Cleveland	USA	13
17	Melbourne	Ausztrália	20					51	Alexandria	Egyiptom	13
18	Locarno	Svájc	19								

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

A fesztiválokön való jelenlétről teljessé a képet az ott szereplő *filmek száma* teszi. Mint már a korábbi szempontok szerinti megközelítések adatai sejtették meglehetősen magas az egy-
 szeri megjelenés száma és aránya. A rendező városok közül 139-ben egyetlen magyar filmet lát-
 hatott fesztiválközönség a negyed évszázad alatt. Közöttük fővárosok (Canberra, Kuala-
 Lumpur, Peking, Rabat, Tel-Aviv, Vilnius), kiemelkedő jelentőségű igazgatási, szellemi, turisz-
 tikai centrumok (Adelaid, Antalaya, Dzsakarta, Heidelberg, Islamabad, Katowice, Lausanne,
 Marseilles, Montreuile, Nápoly, Orleans, Osaka, Tampere, Turku) egyaránt meglehető.

Akár meglepetésnek is számíthat a városok sorrendjének élcsoportja (4. táblázat).

4. táblázat

A legtöbb magyar filmet bemutató fesztiválhelyszínek, 1980-2004

Sor- szám	Település	Ország	Film- szám	Sor- szám	Település	Ország	Film- szám
1.	Kairó	Egyiptom	100	17.	Torino	Olaszország	44
2.	Isztambul	Törökország	96	18.	Belgrád	Szerbia	43
3.	Montreal	Kanada	94	19.	Brüsszel	Belgium	42
4.	Moszkva	Oroszország	77	20.	Palics	Szerbia	42
5.	Berlin	Németország	68	21.	Los Angeles	USA	41
6.	Ankara	Török	66	22.	Cottbus	Németország	41
7.	Calcutta	India	62	23.	Prága	Cseh Köztárs.	40
8.	Karlovy Vary	Cseh Köztárs.	59	24.	Bergamo	Olaszország	40
9.	Sao Paolo	Brazília	56	25.	Trieszt	Olaszország	39
10.	London	Nagy-Britann.	54	25.	Új Delhi	India	38
11.	Toronto	Kanada	52	27.	La Rochelle	Franciaország	37
12.	Marosvásárhely	Románia	50	28.	New York	USA	36
13.	Chicago	USA	49	29.	Strasbourg	Franciaország	36
14.	Troia	Portugália	46	30.	Sydney	Ausztrália	35
15.	Hongkong	Kína	45	31.	Locarno	Svájc	35
16.	Cannes	Franciaország	45				

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

Az első négy helyen az európai kultúrterületen kívüli fesztiválváros áll (Kairó, Isztambul, Montreal és Moszkva). A képzeletbeli dobogón az iszlám kultúrterület két kiemelkedő közpon-
 tja áll. Az első hat között rajtuk kívül még Ankara képviseli e régiót.

A magyar film nemzetközi elismertségéről tanúskodik, hogy a legjelentősebb fesztivál-városok (Berlin, Cannes, Karlovy Vary, Locarno, London, Moszkva, Toronto) magas filmszámmal vannak jelen az élcsoportban. Mindenképpen kiemelendő – elsősorban a határon túli magyarság nemzeti kultúrához kötődése szempontjából – Marosvásárhely előkelő 12. helyezése. Az 1995-ös kezdőévet követően egy évtized alatt 50 magyar filmet mutattak be a városban rendezett fesztiválon.

A legtöbb fesztiválszereplésre az Egyesült Államokban (430), Olaszországban (360), Franciaországban (322) került sor. Az egyes kontinensek részesedésének sorrendje a korábbi két vizsgálati szempont esetében tapasztaltakhoz képest nem, csak a belső arányokban tér el.

A három vizsgált terület számszerű adatainak összegzésével már sor kerülhet a magyar filmek külföldi fesztiváljelenlétének minősítésére helyszínek szerint. Az egyes tényezők (fesztiválévek, fesztiválok, fesztiválszereplések száma) számszerűsített értékét összegezve kapunk egy pozíciószámot, melyet a fesztiválévek mértéke (azaz a jelenlét folyamatossága) mentén súlyozva öt kategóriát állapíthatunk meg:

- *Folyamatos* a jelenlét azon helyszíneken, ahol legalább 20 évben vetítettek magyar filmet a fesztiválokon (5. táblázat).

5. táblázat

Fesztiválhelyszínek, ahol a magyar film jelenléte folyamatos, 1980-2004

Sorsz.	Város	Ország	Fesztiválév	Fesztivál	Bemutató	Pozícióérték
1	Montreal	Kanada	25	40	94	159
2	Kairó	Egyiptom	22	27	100	149
3	Isztambul	Törökország	21	31	96	148
4	Berlin	Németország	24	32	68	124
5	London	Nagy-Britann.	24	30	54	108
6	Sao Paolo	Brazília	21	25	56	102
7	Chicago	USA	23	26	49	98
8	Toronto	Kanada	20	21	52	93
9	Cannes	Franciaország	20	26	45	91
10	Hongkong	Kína	20	22	45	87

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

- *Szakaszosan jó*, a jelenlét, ha a fesztiválévek száma a vizsgálat idejére eső biennálék mértéke, azaz 13 és 19 közötti (6. táblázat).

6. táblázat

Fesztiválhelyszínek, ahol a magyar film jelenléte szakaszosan jó, 1980-2004

Sorsz.	Város	Ország	Fesztiválév	Fesztivál	Bemutató	Pozícióérték
11.	Moszkva	Oroszország	16	21	77	114
12.	Ankara	Törökország	15	27	66	108
13.	Karlovy- Vary	Cseh Közt.	18	18	59	95
14.	Brüsszel	Belgium	19	31	42	92
15.	Calcutta	India	13	15	62	90
16.	Troia	Portugália	17	17	46	80
17.	Los Angeles	USA	17	20	41	78
18.	New York	USA	16	26	36	78
...
45.	Cleveland	USA	13	13	19	45
46.	Salerno	Olaszország	13	13	18	44

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

- - *Közepes* a jelenlét, ha fesztiválévek száma az időszakra eső triennálék mértéke, azaz 8, illetve 12 között mozog (7. táblázat).
- - *Gyenge* a jelenlét, ha a fesztiválévek száma 3-7 (8. táblázat).

7. táblázat

Fesztiválhelyszínek, ahol a magyar film jelenléte közepes, 1980-2004

Sorsz.	Város	Ország	Fesztiválév	Fesztivál	Bemutató	Pozícióérték
47.	Marosvásárhely	Románia	10	10	50	70
48.	Prága	Cseh Köztárs.	10	14	40	64
49.	Torino	Olaszország	10	10	44	64
50.	La Rochelle	Franciaország	12	12	37	61
51.	Új Delhi	India	11	11	38	60
52.	Róma	Olaszország	11	17	31	59
53.	Izmir	Törökország	10	13	32	55
...
88.	Frankfurt	NDK	8	8	9	25
89.	Huelva	Spanyolo.	8	8	8	24

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

8. táblázat

Fesztiválhelyszínek, ahol a magyar film jelenléte gyenge, 1980-2004

Sorsz.	Város	Ország	Fesztiválév	Fesztivál	Bemutató	Pozícióérték
90.	Palics	Szerbia	7	7	42	56
91.	Szófia	Bulgária	7	11	17	35
92.	Umea	Svédország	7	7	21	35
93.	Szentpétervár	Orosz	7	9	18	34
94.	Trencsénteplice	Szlovák Közt.	7	7	18	32
95.	Koppenhága	Dánia	6	8	15	29
96.	Vevey	Svájc	6	6	17	29

Sorsz.	Város	Ország	Fesztiválév	Fesztivál	Bemutató	Pozícióérték
...
196.	Poznan	Lengyelo.	3	3	3	9
197.	Skopje	Macedonia	3	3	3	9

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

- *Esetleges, véletlenszerű a jelenlét, ha a fesztiválek száma 1-2 (9. táblázat).*

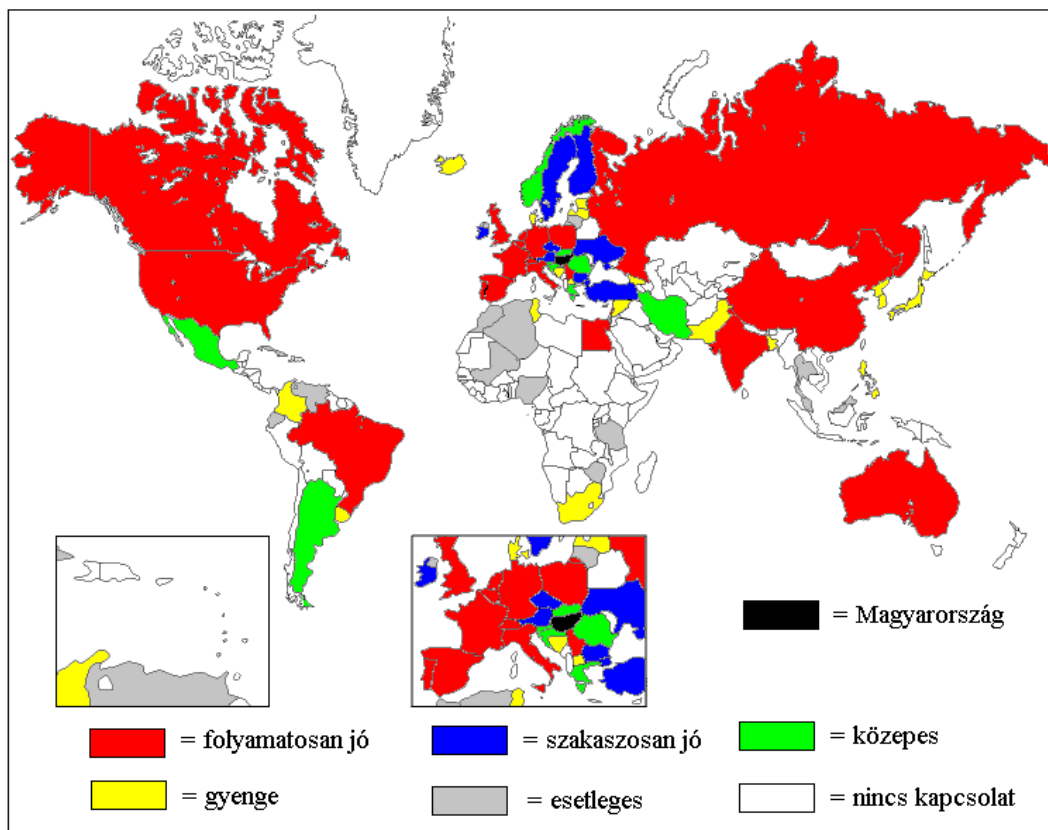
9. táblázat

Fesztiválhelyszínek, ahol a magyar film jelenléte esetleges, véletlenszerű, 1980-2004

Sorsz.	Város	Ország	Fesztiválév	Fesztivál	Bemutató	Pozícióérték
198.	Genova	Olaszo.	1	1	11	13
199.	Gdansk	Lengyelo.	2	3	7	12
200.	Orsay	Franciao	2	2	8	12
201.	Pordedone	Olaszo.	1	1	10	12
202.	Savigny-le-T.	Franciao.	2	2	8	12
203.	Sodankyla	Finnország	2	2	8	12
204.	Johannesburg	Dél-Afr. K.	2	2	7	11
...
457.	Wundsiedel	Németország	1	1	1	3
458.	Yamagata	Japán	1	1	1	3

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

Ha a két első kategóriát kétséget kizáróan a vizsgált 25 esztendő esetében a magyar filmek fesztiválszereplésének határon túli bázisaként tekintjük, úgy 46 települést minősíthetünk ekképpen. Zömük (26) Európa 15 országában található, 12 az amerikai kontinentet képviseli Kanadában, Egyesült Államokban és Brazíliában, 4 Ázsiában, 2 Ausztráliában, 1 pedig Afrikában lelhető fel. A folyamatos jelenlét, a teljes hiány, illetve a kettő közötti állapotot a 2. ábra szembevetően érzékelteti.

2. ábra

A magyar játékfilmek fesztivál jelenléte a Föld egyes országaiban, 1980-2004

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás és szerkesztés

3.2 Filmnapok, filmhetek, filmbemutatók

Ünnepi, protokolláris elemektől sem mentes, részben a szakmának, részben a nagyközönségnek szervezik – országonként, helyszínenként eltérő módon – a filmnapokat, filmheteket, az egyéb tematikus rendezvényeket (retrospektív vetítések, más kulturális akciók kiegészítő programja, klubrendezvény stb.). E típus erős függvénye a szervező ország aktuál-, illetve kultúrpolitikájának. Kézenfekvő, hogy állami, önkormányzati támogatói háttérrel jobbra az uralkodó politikai, szellemi irányzat elveinek megfelelő munkák kerülnek a vászonra. Ennél fogva ez a találkozó a fesztiváloknál jobban leképezi az országok közötti politikai, kulturális kapcsolatokat, az adott két nemzet (a fogadó és a meghívott) egymás kultúrája iránti fogékonyságát, egymás művészetét, valamint az általa közvetített értékek és napi valóság iránti érdeklődését.

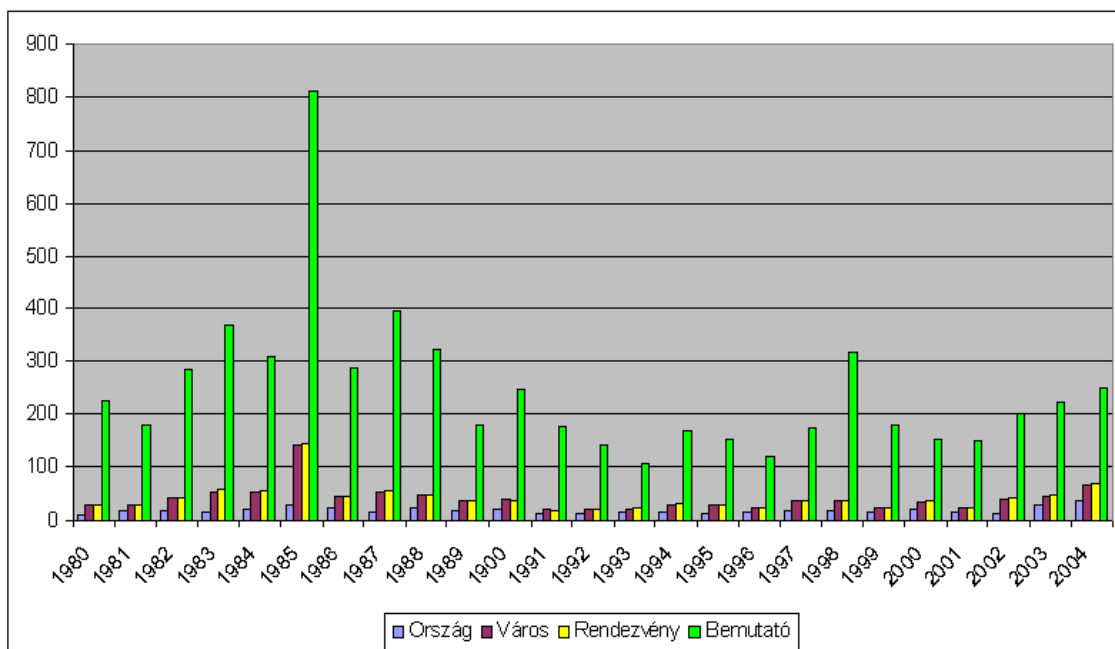
A filmnapok, filmhetek hatóköre – néhány, a kulturális élményért időben és anyagiakban többet is áldozni tudó és hajlandó néző kivételével – általában az adott településre, annak közvetlen vonzaskörzetére szűkül le. A hatókör tágítását szolgálja a több országban meghonosodó gyakorlat, a központi program egészének vagy egy részének „utaztatása” más településekre, kisebb-nagyobb régiócentrumokba, olyan helyekre, melynek lakossága valamilyen okból a film, az adott nemzet kultúrája iránt nagyobb affinitást mutat (civil filmklubok, felsőoktatási intézmények működnek). Például Hollandiában: Amszterdam, Eindhoven, Hága, Utrecht; Marokkóban: Agadir, Tetouan, Rabat, Casablanca, Safi; Finnországban: Helsinki, Tartu, Tampere; Szerbiában, a Vajdaságban: Palics, Topolya, Ada, Zenta, Kanizsa, Szabadka esetében találunk erre példát. E kitelepülések informatív értéke azonban a formai, szervezeti jellegzetességek függvényében lehet számottevő piaci befolyásoló tényező is.

Bár a filmnapok esetében a klasszikus, nagy hagyományokkal rendelkező fesztiválok regulált periodicitása nem jellemző, illetve kisebb mértékben mutatható ki, az adatok feldolgozása ugyanazon módszerrel elvégezhető.

A vizsgált időszakban az elemzés adatbázisát képező filmévkönyvek 443 geográfiailag beazonosítható településen (76 ország) rögzítettek magyar alkotást (alkotásokat) bemutató filmnapokat, filmheteket. Mintegy tucatnyi esetben csupán országot (pl. „Jugoszlávia, NDK, NSZK, USA több városa”), országrészt („Vence tartomány 8 városa”, „Hargita megye”) jelölnek meg az évkönyvek. Ezek a feldolgozás során nem képezték az elemzés tárgyát.

A globális képet érdemben nem befolyásoló kényszerű szűkítés szerint szerte a világon magyar produkciók jelenlétével 1980 és 2004 között öt kontinensen 1046 filmnapokat/heteket rendeztek, évenként, országonként, városonként eltérő gyakorisággal (3. ábra). Ez a rendezvényszám a fesztiváloknál lényegesen kevesebb, annak csupán 47,7%-a.

A filmfesztiválokéhoz hasonlóan a filmnapok/hetek számában is szervező országonként, városonként ugyanaz a visszaesésekkel meg-megtört növekedés tapasztalható. Figyelmet érdemel azonban az egyes jellemző mutatók változásának eltérő mértéke. Az országok számának megnégyszereződése mellett a rendező városok száma csak 2,5-szeresre nőtt, ami a helyszínek jelentős fluktuációjáról, több kieső, mint újonnan belépő helyszínről árulkodik. A rendezvények számának 2,7-szeres növekedése mögött arányát tekintve jelentősen elmarad a vetítések számának 10%-os emelkedése, ami viszont az érdeklődésre számot tartó filmek mennyiségének csökkenését sugallja. A „Miért?”-re filmszakmai vizsgálat adhatna választ.

3. ábra
A magyar filmnapok eloszlása, 1980-2004

Forrás: saját szerkesztés

Különös kiugrással hívja fel magára a figyelmet az 1985-ös esztendő. A 813 bemutató 143 város 147 rendezvényén rendkívüli kulturális diplomáciai tevékenységet, vagy a forrásdokumentumnak a megelőző és követő időszaktól eltérő szerkesztési elveit sejteti maga mögött. Az sem zárható ki, hogy valamiféle növekedés-centrikus szemlélet hatására olyan egyedi rendezvényeket is beemeltek a statisztikába, melyek szigorúan véve nem sorolhatók ide (pl. kisebb-nagyobb közösségek, politikai, érdekképviseleti testületek számára szervezett egyedi vetítések). E gyanút erősíti meg az előzmény és utóélet nélküli rendezvények magas száma, közöttük a mintegy félszáz olyan esemény, melynek programjában egyetlen magyar film jelent meg.

A filmnapok szervezésében, a bemutatók számának csökkenésében egyaránt érzékelhető az 1990-es évek első felének – a filmfesztiválok kapcsán már említett – apályos időszaka. Ez a visszaesés valamennyi kontinens esetében fennáll, s minden bizonnyal összefügg a filmszakma rendszerváltás utáni elbizonytalanodásával, szervezeti, tematikai válságjeleivel.

A filmnapok kontinensenkénti eloszlása az európai dominancia (75%) erősödése, vele párhuzamosan a többi földrész pozíciójának gyengülésével járt. Amerika részesedése 15,7%-ra, Ázsiáé 6,8%-ra, Afrikáé 2,4%-ra csökkent, Ausztráliáé pedig felfelé kerekítve is alig érte el a 0,1%-ot (11. táblázat).

11. táblázat
A magyar filmeket bemutató filmnapok évenkénti megoszlása a kontinensek között, 1980-2004

	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Európa	25	27	46	43	126	33	43	36	30	31	13	17
Amerika	1	13	10	4	8	13	11	9	6	4	3	3
Ázsia	1	3	0	5	13	1	1	2	1	2	3	0
Afrika	0	2	2	2	1	1	0	2	1	1	0	0
Ausztrália	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Összesen	27	45	58	54	148	48	55	49	38	38	19	20

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Össz.
Európa	21	27	16	17	24	26	18	23	21	30	35	43	785
Amerika	1	3	9	6	10	10	3	7	2	9	4	7	164
Ázsia	1	0	2	0	2	1	0	4	2	3	10	14	71
Afrika	0	0	1	0	0	1	2	1	0	1	0	7	25
Ausztrália	0	0	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	1
Összesen	23	30	28	24	36	38	23	35	25	43	49	71	1046

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

Arra a kérdésre, hogy a filmnapok mint a kultúráközvetítés egyik intézménye a magyar filmek esetében milyen szerepet játszik, a településsoros vizsgálat adja válasz alapját.

A folyamatos jelenlétet vizsgálva az állapítható meg, hogy a 443 helyszínből mindössze nyolc érte el a biennálészerű rendezvényekhez igazított *számottevő folyamatossági* minimumot. A rangsor élén Párizs áll, ahol 22 esztendőben rendeztek magyar filmnapokat (12. táblázat).

12. táblázat

A magyar alkotásokat érintő filmnapok rendezésében a számottevő folyamatosság mértékét elérő városok, 1980-2004

Sor-szám	Település	Ország	Évek száma	Sor-szám	Település	Ország	Évek száma
1.	Párizs	Franciaország	22	5.	Bécs	Ausztria	14
2.	Róma	Olaszország	17	6.	London	Nagy-Britannia	14
3.	Moszkva	Oroszország	15	7.	Berlin	Németország	13
4.	New York	USA	15	8.	Cannes	Franciaország	13

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

Az élvonalban – New York kivételével – kizárólag európai városok találhatók. Franciaország az egyetlen helyszín, mely két várossal képviselteti magát. Szembetűnő, hogy 55 ország 287 településén (64,6%) viszont a negyed évszázad alatt egyetlen alkalommal rendeztek magyar filmnapokat, vagy filmnapokat magyar részvétellel. Közülük a legtöbb (45) Lengyelországban, kettő kivételével valamennyi a már említett 1985-ös esztendőben volt. A sorban Franciaország (39), Németország (36), az Egyesült Államok és Olaszország (21) követi, sajátos módon azok az államok, ahol a magyar film reprezentációja egyébként általában magas. Az „*egyrendezvényes*” esetek mintegy kétharmada a rendszerváltás előtti időre, ezen belül 88 pedig az inkriminált 1985-ös esztendőre esik.

Tekintettel a rendezvény jellegzetességére, a szorosabb kapcsolatra a civil szférával, e mutató országokénti vizsgálata közelebb visz filmjeink folyamatos jelenlétének megítéléséhez az adott terület kulturális életében. Kedvezőnek minősül, hogy a vizsgált időszakban 13 érte el, illetve haladta meg a számottevő folyamatosság küszöbét (13. táblázat)

13. táblázat

A magyar alkotásokat érintő filmnapok rendezésében a számottevő folyamatosság mértékét elérő országok, 1980-2004

Sor-szám	Ország	Kontinens	Évek száma	Sor-szám	Ország	Kontinens	Évek száma
1.	USA	Amerika	24	8.	Kanada	Amerika	15
2.	Németország	Európa	23	9.	Hollandia	Európa	15
3.	Franciaország	Európa	22	10.	Lengyelország	Európa	15
4.	Olaszország	Európa	22	11.	Nagy-Britannia	Európa	15
5.	Oroszország	Európa	17	12.	Szerbia	Európa	14
6.	Ausztria	Európa	16	13.	Horvátország	Európa	13
7.	Svájc	Európa	16				

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

A *gyakorisági vizsgálatból* kiderül, hogy a filmnapok, filmhetek e tekintetben is alatta maradnak a fesztivál „rangú” rendezvényeknek. Ez utóbbiak esetében 10 város évente több fesztiválnak is otthont adott, az előbbieket tekintve az évenként legalább egy rendezvény állapot mindössze Párizs esetében áll fenn, s tíz helyszín éri el a számottevő gyakoriság szintjét (14. táblázat).

14. táblázat

A magyar alkotásokat érintő filmnapok rendezésében a számottevő gyakoriság mértékét elérő városok, 1980-2004

Sor-szám	Város	Ország	Rendezvény	Sor-szám	Város	Ország	Rendezvény
1.	Párizs	Franciaország	25	6.	New York	USA	17
2.	London	Nagy-Britannia	19	7.	Berlin	Németország	15
3.	Bécs	Ausztria	18	8.	Moszkva	Oroszország	15
4.	Róma	Olaszország	18	9.	Prága	Cseh Köztárs.	13
5.	Washington	USA	18	10.	Zágráb	Horvátország	13

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

Az élvonalban Európa, az Egyesült Államok, Kelet és a Balkán szellemi, anyagi, kulturális és hatalmi központjai találhatóak. Közöttük néhány a legrangosabb fesztiválvárosok sorából (London, Berlin, Moszkva), ami annak bizonyítéka, hogy a magyar film iránti érdeklődés e városokban, országokban nem korlátozódik csupán a megmérettetéssel, piaci kapcsolatok építésével is járó szakmai ünnepekre.

Az országok szintjét vizsgálva a kép mennyiségileg már kedvezőbb. Az „elit klubnak” kétszer annyi tagja van. Nem szabad azonban figyelmen kívül hagyni az 1985. évi bumm torzító hatását, mely elsősorban Lengyelország esetében áll fenn (15. táblázat).

15. táblázat

A magyar alkotásokat érintő filmpapok rendezésében a számottevő gyakoriság mértékét elérő országok, 1980-2004

Sor-szám	Ország	Kontinens	Rendezvény	Sor-szám	Ország	Kontinens	Rendezvény
1.	Németország	Európa	132	12.	Románia	Európa	23
2.	USA	Amerika	122	13.	Szerbia	Európa	23
3.	Olaszország	Európa	82	14.	Oroszország	Európa	21
4.	Franciaor.	Európa	78	15.	Horvátország	Európa	20
5.	Lengyelorsz.	Európa	77	16.	India	Ázsia	19
6.	Hollandia	Európa	50	17.	Cseh Köztárs.	Európa	19
7.	Svájc	Európa	35	18.	Szlovák Közt.	Európa	18
8.	Nagy-Britan.	Európa	31	19.	Svédország	Európa	15
9.	Kanada	Amerika	30	20.	Belgium	Európa	14
10.	Ausztria	Európa	28	21.	Bulgária	Európa	13
11.	Finnország	Európa	25				

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

A fesztiválokhoz hasonlóan a filmek bemutatásának gyakorisági sorrendjében itt is európai dominancia érzékelhető, melyet csupán az Egyesült Államok, Kanada és India tör meg.

A magyar filmek jelenlétéről megrajzolható kép teljessé a bemutatók számának figyelembe vételével lesz. A közel 6300 bemutató zöme Európában zajlott le, 16,4%-a Amerikában, 3,8%-a Ázsiában 1,5%-a Afrikában, 0,2%-a Ausztráliában.

Az országos szint vizsgálatának tanúsága szerint a korábban már górcső alá vett viszonylatokban (folyamatosság, gyakoriság) is listavezető államok alkotják az élbolyt. Vele mennyiségileg hasonló nagyságrendet képvisel viszont az ellenpólus, a 25 év alatt mindössze 1-2 bemutatóval besorolható esetek száma (16. táblázat). Szakmai elemzés tárgyát kellene képeznie a ténynek, hogy rendkívül magas, 55,1% azon, zömében ázsiai és afrikai államok száma, amelyek még az évi egy film átlagot sem érték.

16. táblázat

A magyar filmheti, filmnapi bemutatók száma az egyes országokban, 1980-2004

Sor-szám	Ország	Kontinens	Bemutató	Sor-szám	Ország	Kontinens	Bemutató
1.	<i>Olaszorsz.</i>	<i>Európa</i>	731	69.	<i>Koreai NDK</i>	<i>Ázsia</i>	2
2.	<i>Németorsz.</i>	<i>Európa</i>	627	70.	<i>Libanon</i>	<i>Ázsia</i>	2
3.	<i>USA</i>	<i>Amerika</i>	619	71.	<i>Pakisztán</i>	<i>Ázsia</i>	2
4.	<i>Franciao.</i>	<i>Európa</i>	595	72.	<i>Szaud-Arábia</i>	<i>Ázsia</i>	2
5.	<i>Hollandia</i>	<i>Európa</i>	472	73.	<i>Vietnam</i>	<i>Ázsia</i>	2
6.	<i>Lengyelo.</i>	<i>Európa</i>	358	74.	<i>Martinique</i>	<i>Amerika</i>	1
7.	<i>Svájc</i>	<i>Európa</i>	304	75.	<i>Kambodzsa</i>	<i>Ázsia</i>	1
8.	<i>Kanada</i>	<i>Amerika</i>	241	76.	<i>Kirgizisztán</i>	<i>Ázsia</i>	1
9.	<i>Ausztria</i>	<i>Európa</i>	211	77.	<i>Laosz</i>	<i>Ázsia</i>	1
10.	<i>Nagy-Brit.</i>	<i>Európa</i>	208	78.	<i>Mongólia</i>	<i>Ázsia</i>	1
...				

Forrás: saját számítás

A legtöbb bemutatót Párizsban (211) és Rómában (210) tartották. Az évi négy bemutatós átlagot további öt város érte el, Bécs (159), London (127), Los Angeles (115), New York (108). Mindössze egyetlen bemutatóra került sor viszont 93 helyszínen (20,9%).

A filmfesztiválok esetében alkalmazott klasszifikációs módszer szerint:

- *Folyamatos* a magyar film jelenléte filmnapokon, - heteken, -bemutatókon, ha a folyamatossági mutató legalább 20. E kritériumoknak kizárólag Párizs felelt meg, ahol a negyed évszázad alatt 22 évben 25 rendezvényen 211 bemutatót tartottak (pozícióérték: 258).
- *Szakaszosan jó* a magyar film jelenléte, ha a folyamatossági mutató a 13-19 (17. táblázat). A csoport tagjai vezető gazdasági, politikai, illetve kulturális hatalmak fővárosai, egyben jelentős fesztiválvárosok.

17. táblázat
Szakaszosan jó a jelenlét filmnapokon, 1980-2004

Sorsz.	Város	Ország	Folyamatos- ság (év)	Rendezvény- szám	Bemutatók száma	Pozíció- érték
2.	Róma	Olaszország	17	18	210	245
3.	Bécs	Ausztria	14	18	159	191
4.	Berlin	Németország	18	23	131	172
5.	London	Nagy-Britannia	14	19	127	160
6.	New York	USA	15	17	108	140
7.	Moszkva	Oroszország	15	15	99	129

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

- - *Közepes* a magyar film jelenléte, ha a folyamatossági mutató 8-12. (18. táblázat).

18. táblázat
Közepes 1980-2004

Sorsz.	Város	Ország	Folyamatos- ság (év)	Rendezvény- szám	Bemutatók száma	Pozíció- érték
8.	Los Angeles	USA	11	11	115	137
9.	Washington	USA	11	18	89	118
10.	Chicago	USA	11	12	88	111
11.	Genf	Svájc	9	9	92	110

Sorsz.	Város	Ország	Folyamatos- ság (év)	Rendezvény- szám	Bemutatók száma	Pozíció- érték
12.	Köln	Németország	10	11	89	110
13.	Montreal	Kanada	11	11	85	107
14.	Belgrád	Szerbia	11	12	77	100
15.	Amszterdam	Hollandia	9	9	78	96
16.	Brüsszel	Belgium	11	11	74	96
17.	Zábráb	Horvátország	9	13	71	93
18.	München	Németország	10	10	57	77
19.	Strasbourg	Franciaország	10	11	53	74
20.	Trieszt	Olaszország	10	10	52	72
21.	Helsinki	Finnország	9	10	44	63
22.	Bukarest	Románia	9	11	42	62
23.	Prága	Cseh Köztárs.	10	13	35	58

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

- Gyenge a magyar film jelenléte, ha a folytonossági mutató 3-7 (20. táblázat). E csoportban az egyes mutatók értékei közötti már nagyobb a szóródás, mint a megelőző esetekben. Előfordul, hogy valamelyik mutató magas, de a másik kettő nem. Gyakoribbak a hosszabb rendezvény nélküli periódusok. A csoport elemszámát tekintve a második legnépesebb kategória, 71 tagot számlál.

20. táblázat
Gyenge a jelenlét a filmnapokon, 1980-2004

Sorsz.	Város	Ország	Folyamatos- ság (év)	Rendezvény- szám	Bemutatók száma	Pozíció- érték
24.	Toronto	Kanada	7	8	88	103
25.	Utrecht	Hollandia	7	7	68	82
26.	Lausanne	Svájc	6	7	68	81

Sorsz.	Város	Ország	Folyamatos- ság (év)	Rendezvény- szám	Bemutatók száma	Pozíció- érték
...
40.	Milano	Olaszország	7	7	35	49
...
60.	Dortmund	Németország	4	4	25	33
...
80.	Vilniusz	Litvánia	3	3	16	22
...
93.	Brno	Cseh Köztárs.	3	4	4	11
94.	Bergen	Németország	3	3	4	10

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

- - *Esetleges, véletlenszerű* a jelenlét, a folytonossági mutató 1-2. (21. táblázat).

21. táblázat

Esetleges, véletlenszerű a jelenlét a filmnapokon, 1980-2004

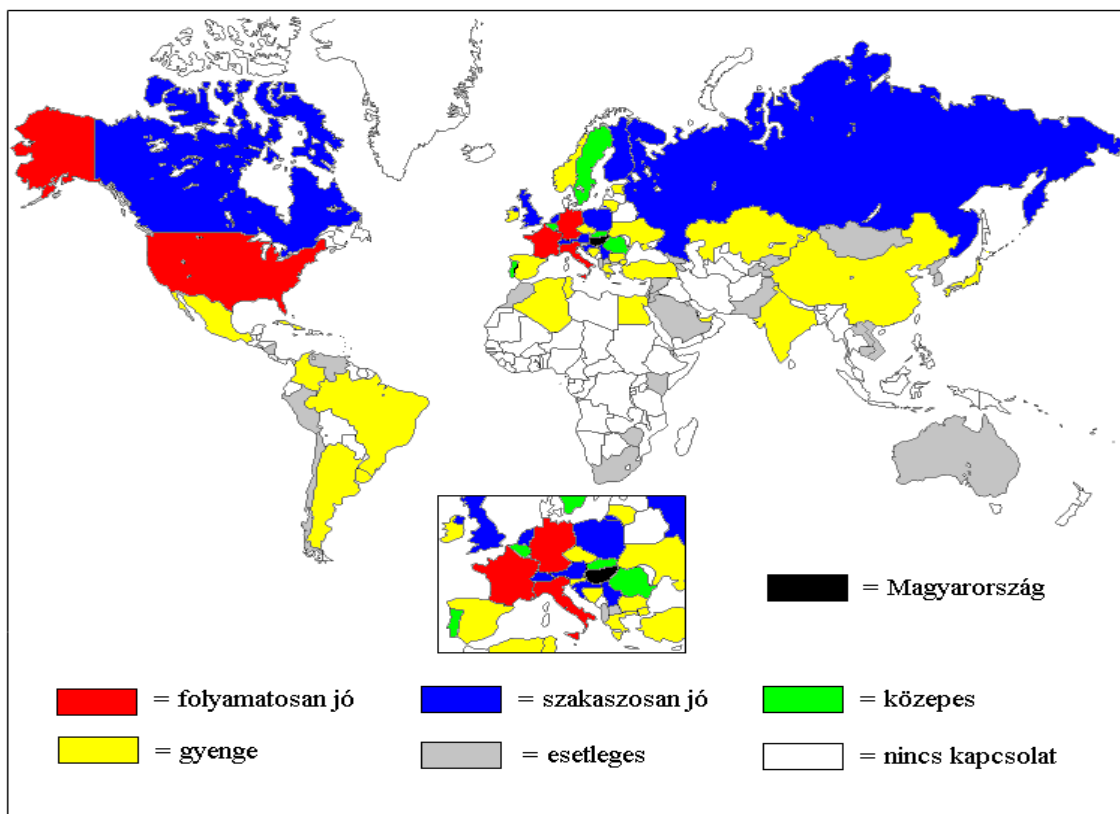
Sorsz.	Város	Ország	Folyamatos- ság (év)	Rendezvény- szám	Bemutatók száma	Pozíció- érték
95.	Pesaro	Olaszország	1	1	50	52
96.	Jyväskylä	Finnország	2	2	37	41
97.	Saint Etienne	Franciaország	1	1	34	36
98.	Montevideo	Uruguay	2	2	31	35
99.	Salzburg	Ausztria	2	2	30	34
100.	Bradford (GB)	Nagy-Britannia	2	2	29	33
...
200.	Nantes	Franciaország	1	1	7	9

Sorsz.	Város	Ország	Folyamatos- ság (év)	Rendezvény- szám	Bemutatók száma	Pozíció- érték
...
338.	<i>Agadir</i>	<i>Marokkó</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>3</i>
...
443.	<i>Zwickau</i>	<i>Németország</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>1</i>	<i>3</i>

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

Ez a legnagyobb elemszámú csoport. Az értékek közötti szóródás itt a legtekintélyesebb. Jellegzetesen szélsőséges *Pesaro* esete, ahol 1982. június 12-19-én 71 magyar alkotás, közöttük a vizsgálat tárgyát képező 50 klasszikus játékfilm került a filmhét programjára. A rendezvénynek a vizsgált intervallumban sem előzménye, sem folytatása nem volt, hacsak az 1987. és 1994. évi öt, illetve egy filmet programjára tűző fesztivált nem tekintjük annak.

Országos összesítésben Olaszország, Németország, az Egyesült Államok, Franciaország áll az élen. A sorrend első 15 helyén az Egyesült Államok és Kanada kivételével csak európai államok helyezkednek el (4. ábra).

4. ábra

A magyar játékfilmek jelenléte filmnapokon az egyes országokban, 1980-2004

Forrás: saját szerkesztés

Figyelmet érdemel, hogy a rangsor élén fejlett nyugati államok, illetve a világ kulturális életére eltérő területeken és impulzusokkal ugyan, de történelmileg is komoly hatást gyakorló országok állnak. A már említett vezető négyes mellett Hollandia, Svájc, Kanada, Ausztria, Nagy-Britannia tartozik e csoportba, ahol éves átlagban – esetleg egy-két éves kihagyással ugyan, de – 8-29 magyar produkció pergett filmnapokon.

Eltérő kulturális jelleggel, mennyiségi és minőségi jellemzőkkel írható le a második csoport (Szerbia, Finnország, Oroszország, Horvátország, Románia, India, Belgium és Svédország), ahol 25 éves intervallumra vetítve évi 4-8 volt a magyar filmek elérhetősége kulturális rendezvényeken.

Valamennyi kontinens képviselteti magát a rangsor utolsó 40 országból álló csoportjában, ahol a negyed évszázadra vetített átlag az évi egyszeri gyakoriságot sem éri el. Meglehetősen színes a 20 országból álló ázsiai paletta. Kína, Mongólia, az Egyesült Arab Emírátsok, a két

Korea, Jordánia mellett szovjet utódállamok találhatók (Grúzia, Kazahsztán, Kirgizisztán, Örményország, Tadzsisztán). A második legnépesebb alcsoportot közép- és dél-amerikai országok alkotják (Kolumbia, Argentína, Peru, Venezuela, Nicaragua, Martinique). Az afrikai kontinenst a Dél-Afrikai Köztársaság, Kenya, Marokkó, Mauritius, Tunézia, Zimbabwe, Európát Albánia, Borsznia és Hercegovina, Görögország, Ciprus, Macedonia képviseli. A sort teljessé Ausztrália teszi. Elmélyültebb kutatás hiányában csak feltételezhető az ok-okozati összefüggés, hogy a tényleg szerepet játszhat a vizsgált 25 év alatt krízist megélt, hosszabb-rövidebb időre destabilizálódott országok tekintélyes aránya.

Összegezve a két kulturális szegmens (filmfesztiválok, filmhetek) adatait, figyelembe véve az érdeklődést általában befolyásoló kedvező és kedvezőtlen tényezőket (érdekfeszítő témafelvetés, művészi megoldással szemben a nyelvet értők, beszélők, a kultúrához kötődők szűk köre), nem megfelelően a magyar filmgyártás nemzetközi mértékben alacsony produkciószámaról, a magyar film kedvező pozíciójáról beszélhetünk. Ha nagyon erős szóródással is, de a vizsgált időszakban a világ közel száz országának több mint hétszáz településén mutatkozott be, vagy volt folyamatosan látható magyar film, évi 8-45 közötti bemutatószámmal. Közülük 185 helyszínen (55 ország) mindkét rendezvénytípust megszervezték. Párizsban és Montrealban minden évben volt valamilyen rendezvény. A legtöbb alkalommal Berlinben (55) és Montrealban szerepeltek magyar produkciók. A legtöbb film Rómában (241) és Párizsban (239) került a programba.

A bemutatott filmek számának erős, a rendezvények számának jelentős szóródása mellett folyamatos volt a magyar filmek jelenléte a település kulturális életében 16 esetben (22. táblázat). A helyszínek paramétereiktől (terület, népességszám, agglomeráció) függetlenül funkcionális értelemben világvárosok. A csoportban a világ nagy kultúrterületei közül az indiai, a fekete afrikai, az ausztrál-európai és a délkelet-ázsiai nem képviselteti magát.

22. táblázat

A magyar filmek jelenléte a település kulturális életében folyamatos, 1980-2004

Sorsz.	Város	Ország	Folyamatos-ság (év)	Rendezvény-szám	Bemutatók száma	Pozíció-érték
1.	Párizs	Franciaország	25	42	239	306
2.	Berlin	Németország	24	55	199	278
3.	Montreal	Kanada	25	51	179	255

Sorsz.	Város	Ország	Folyamatos- ság (év)	Rendezvény- szám	Bemutatók száma	Pozíció- érték
4.	London	Nagy-Britannia	24	49	181	254
5.	Moszkva	Oroszország	22	36	176	234
6.	New York	USA	20	43	144	207
7.	Chicago	USA	24	38	137	199
8.	Toronto	Kanada	21	29	140	190
9.	Brüsszel	Belgium	20	42	116	178
10.	Kairó	Egyiptom	23	30	121	174
11.	Isztambul	Törökország	22	34	112	168
12.	München	Németország	21	28	83	132
13.	Sao Paulo	Brazília	21	29	81	131
14.	Rotterdam	Hollandia	21	25	64	110
15.	Cannes	Franciaország	20	29	49	98
16.	Hongkong	Kína	20	23	51	94

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

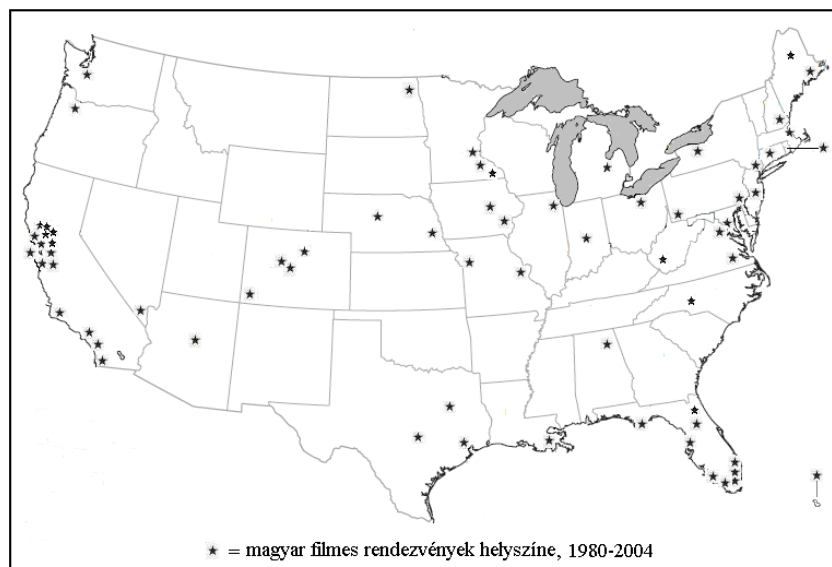
Szakaszosan jó volt a magyar filmművészet jelenléte 46 városban. E csoport tagjai között az egyes vizsgált mutatókban szintén nagy eltérések tapasztalhatók: a rendezvények számában 35 (Róma) és 13 (Alexandria, Marosvásárhely, Salerno) közötti a szóródás, a bemutatott alkotások számában 241 (Róma) és 21 (Alexandria) közötti. Az ide sorolódó helyszínek között az előbbiekhöz hasonló világvárosok (pl.: Róma, Bécs, Melbourne, Los Angeles, Új-Delhi, Washington, Amszterdam) mellett fesztiválvárosokat (Locarno, Karlovy-Vary, Troia, Mannheim, Velence, Alexandria), régi és új fővárosokat (Ankara, Ljubljana, Pozsony, Kijev, Stockholm) egyaránt találunk. A csoport kiegészül az indiai (Újdelhi, Kalkutta) és az ausztrál-európai kultúrterületeket (Melbourne, Sydney) képviselő városokkal.

Közepes mértékben volt része a magyar film 49, zömében (75,5%) európai és néhány ázsiai, amerikai város kulturális életének. E körben jelenik meg a csoporton belüli derékhadhoz tartozva a délkelet-ázsiai kultúrterületet képviselő Szingapúr. A halmazon belül nagy inter-

vallumú szóródás a programon szereplő alkotások esetében jelentkezik. Varsóban 11 évben, 16 rendezvényen 77 film került a vászonra, Huelvában 8 esztendőben, évi egy-egy alkalommal egyetlen, összesen 8.

Gyenge volt a jelenlét 145 (20,2%), *esetleges, véletlenszerű* 460 esetben (64,2%).

Szembevetve az *esetleges, véletlenszerű* kategória rendkívül magas aránya, mely az éves mértéket tekintve 8 és 95 között szóródik, az esetek zömében 10-20 közötti értéket mutat, ám a harmadik évezred első éveiben 59-es nagyságig meredeken emelkedő tendenciát mutat. A háttérben – esetenként eltérő mértékben ugyan, de – politikai, gazdasági, szakmai, minőségi és személyi okok minden bizonnyal szerepet játszanak. Tekintettel azonban e rendezvények anyagi és erkölcsi konzekvenciáira, elmélyült szakmai vizsgálatot az okok feltárására, a tanulságok levonására, megérdemelne az ügy.

5. ábra

A magyar filmek bemutatkozásának helyszínei az Egyesült Államokban, 1980-2004

Forrás: Saját szerkesztés

Országos szinten a legmagasabb statisztikai mutatók az Egyesült Államok esetében tapasztalhatók. *Olaszország* pusztán a rendezvények számában szorul a második helyre. Rajtuk kívül Németország és Franciaország előzi meg nagyságrenddel a többi országot (23. táblázat).

23. táblázat
A magyar filmek jelenlétének mutatói a fesztiválokon és filmnapokon az egyes országokban, 1980-2004

Sorsz.	Ország	Rendezvény- év	Rendezvények száma	Filmszereplés	Pozíció- érték
1.	<i>Egyesült Államok</i>	25	406	1037	1468
2.	<i>Olaszország</i>	25	261	1091	1377
3.	<i>Németország</i>	25	297	901	1223
4.	<i>Franciaország</i>	25	255	917	1197
5.	<i>Hollandia</i>	24	87	536	647
6.	<i>Lengyelország</i>	24	136	468	628
7.	<i>Kanada</i>	25	112	425	562
8.	<i>Svájc</i>	24	74	373	471
9.	<i>Nagy-Britannia</i>	25	98	324	447
10.	<i>India</i>	25	79	291	395
11.	<i>Török</i>	23	99	273	395
12.	<i>Spanyolország</i>	25	120	204	349

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

Az *Egyesült Államokban* 1980-2004 közötti időszakban 71 településen (ország részben), 406 rendezvényen 1037 bemutatót szerveztek magyar film számára, az 50 tagállamból 32-ben, a 12 legnagyobb városból 8-ban (5. ábra).

A helyszínek többsége az államok nyugati partvidékén található. Különösen nagy sűrűsödés érzékelhető San Francisco környezetében, ahol 11 településen voltak rendezvényeink. Kalifornia önmagában jónéhány európai állam mutatóit felülmúlja. Jelentős koncentráció rajzolódik ki a keleti-északkeleti részen, ahol a legmagasabb a népességkoncentráció, legsűrűbb a közúti hálózat, beleértve az államközi autópályákat is. Nyilván nem európai mércével mérve, az államoknak ebben a részében magas lefedettségéről, a helyszínek sűrű textúrájáról beszélhetünk. Hatékony bizonyítéka ennek, hogy a három legjelentősebb település (Chicago,

6. ábra
A magyar filmek bemutatkozásának
helyszínei Olaszországban, 1980-2004

Forrás: saját szerkesztés

New York, Washington) agglomerációjukkal európai államok lakosságát képviselik. A három település – nem elhanyagolható – valamennyi vizsgálati szempont szerint a toplisták élén áll. Kilenc rendezvényhelyszínével a tagállamok között rangsorban a második Florida. A magas (1037) bemutatás szám tekintélyes nagyságú népesség számára nyújtott kulturális kínálatot.

Olaszországban 74 településen, 261 rendezvényen, 1091 bemutatón láthattak magyar filmet a nézők. Területi méretei okán az Egyesült Államokban tapasztaltnál lényegesen nagyobb lefedettség, a rendezvényhelyszínek sűrűbb textúrája tapasztalható (6. ábra).

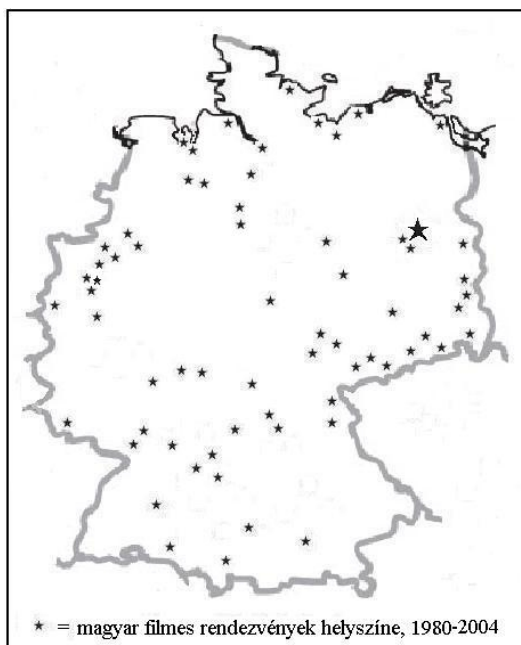
Észak-Olaszországban – tekintettel a közlekedési viszonyokra – rendkívül magas lefedettség érzékelhető, az ország középső részén, a fővárossal bezáróan még meglehetősen jó. A Salerno - Lecce vonaltól délre viszont négy szicíliai várost (Palermo, Taormina, Catania, Agrigento) leszámítva csupán Reggio di Calab-

riában láthattak magyar filmet a kultúraközvetítés vizsgált szegmensében.

Németországban 67 település 297 rendezvényén 901 bemutatóra került sor. A sűrűsödéssel tarkított és hiatuszokkal megtört textúra ellenére az érintett települések arányos szóródása érzékelhető. Számottevő lefedetlen területek a Bonn – Schwerin és a Mannheim – Berlin tengelyek közé eső részekben, illetve Bajorország keleti-délkeleti részén voltak. Az ellenpólust Észak-Rajna-Vesztfália, illetve Szászország képviseli (7. ábra).

Franciaországban 87 településen, 255 rendezvényen 917 bemutatót vetítettek magyar filmet. A magas megjelenés – átlagosan évi 10 esemény, 36-37 film – mellett a fesztiválok, a magyar filmnapok, filmhetek, bemutatók helyszíneinek térbeli rajzolata meglehetősen egyensúlytalan, torz (8. ábra).

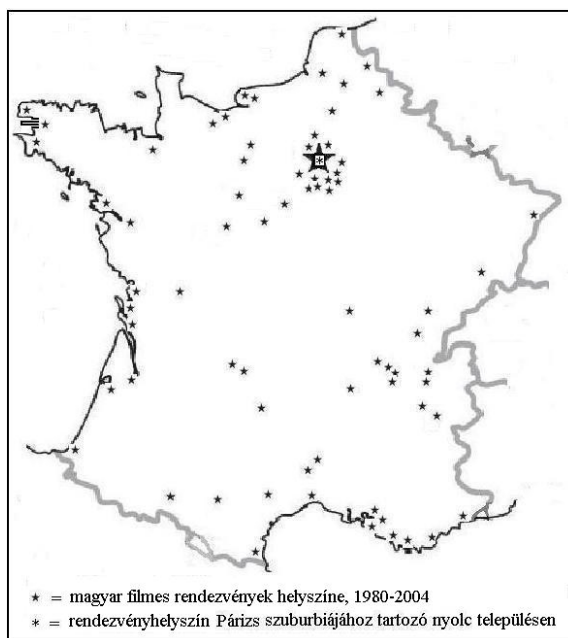
A Biarritz – Párizs – Valenciennes és a Toulon – Strassbourg tengelyek közé eső sávban a főváros közvetlen vonzáskörzetének déli részétől eltekintve a teljes hiányt csupán Aurillac, Dordone, Prigord és Nevers rendezvényei oldották fel. A textúra jellegzetessége a rendkívüli főváros-centrikusság. Párizs szuburbiájában és annak közelében lévő települések közül mintegy

7. ábra

**A magyar filmek bemutatkozásának
helyszínei Németországban, 1980-2004**

Forrás: saját szerkesztés

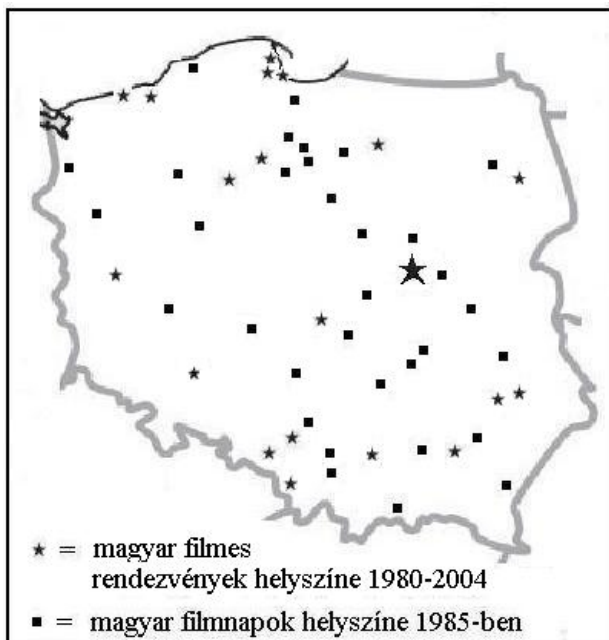
8. ábra

**A magyar filmek bemutatkozásának helyszínei
Franciaországban, 1980-2004**

Forrás: saját szerkesztés

20-ban voltak magyar film megjelenésére lehetőséget nyújtó események. Jelentősebb koncentráció mutatkozik Lyon környékén és a Cannes Montpellier közé eső tengerparti szakaszon. Országgra kiterjedő teljes lefedettségről nem beszélhetünk, még a rendezvénycentrumok jelentős vonzáskörzetét feltételezve sem.

Sajátos példa Lengyelország, mely legkézenfekvőbb bizonyítéka a folyamatossági vizsgálat szükségességének. A magyar produkciókat vetítő filmnapokat rendező települések térbeli textúrája a legsűrűbb, és meglehetősen arányos is (9. ábra). Nagyobb hiátuszok az ország észak-nyugati és észak-keleti részében, illetve a Varsó–Wrocław–Poznan háromszögben érzékelhető. Ám e sűrű textúrájú térben időbeli folytonosságról az 1985-ös évi bumm torzító hatása miatt nem beszélhetünk. Az 50 településből 34 az 1985. esztendei csúcs eredménye. E helységeket leszámítva a 25 évet véve figyelembe mindössze 16 település került volna fel a térképre.

9. ábra: Magyar filmek bemutatkozásának helyszínei Lengyelországban, 1988- 2004

Forrás: saját szerkesztés

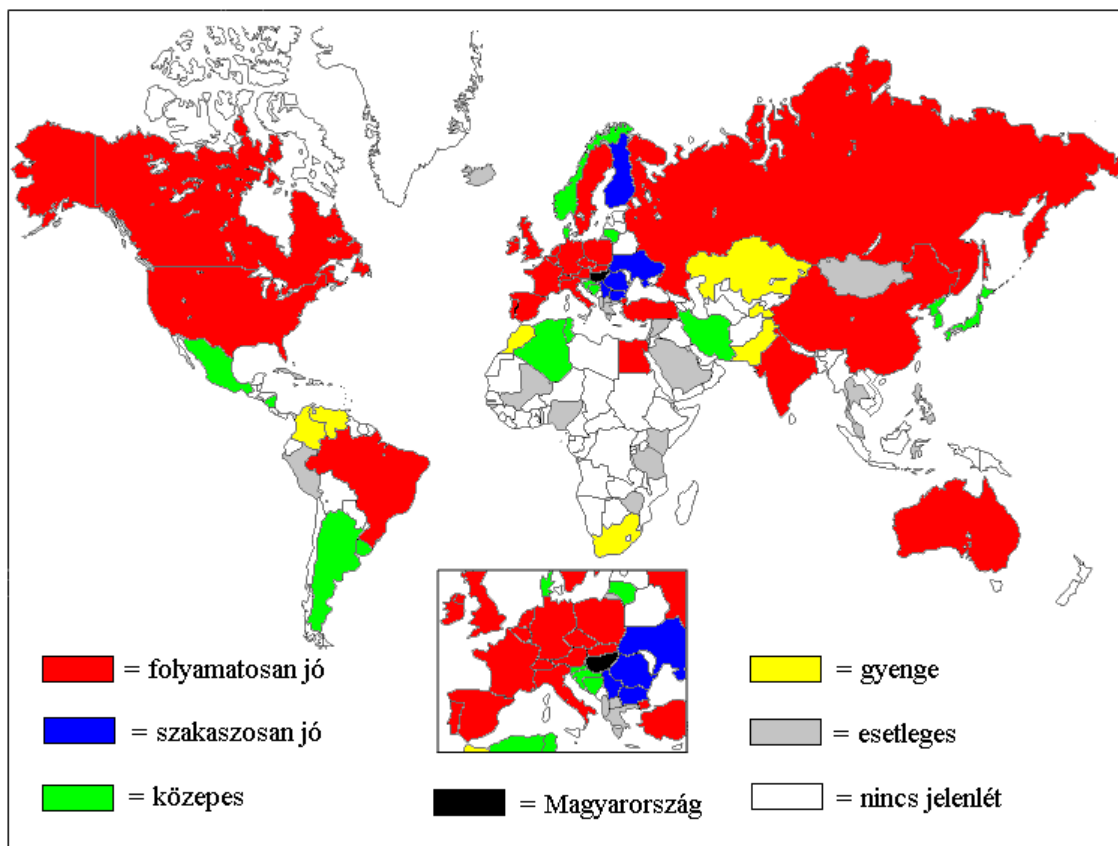
Hogy világméretben a magyar film az egyes országok kulturális életében milyen mértékben van jelen, a jelenlét területi, térbeli tagolódása milyen, a 10. ábra érzékelteti.

Meggyőzően illusztrálja, hogy Földünk nagyobb részén – a vizsgált időszakban, a kultúraterjesztés két vizsgált szegmensében – a magyar film jelenléte folyamatosan, számottevő területein pedig időszakonként jó. Kiterjedt „fehér foltok” Afrika É-D irányú tengelye mentén, Afganisztán térségében, Délkelet-Ázsiában és Dél-Amerika középső részén (Bolívia, Paraguay) voltak.

3.3. Kereskedelmi kapcsolatok

A harmadik csatorna, mely a civil nézők tömegéhez hivatott eljuttatni a filmet, sem mentes a politikai befolyástól. Egy adott ország cenzurális viszonyai, a politikai, ideológiai cenzúra léte vagy nemléte, kulturális (erkölcsi, hagyományőrző stb.) önvédelmi mechanizmusai értelemszerűen filmpiaci korlátozó, de legalább is befolyásoló tényezőként működhetnek.

Az előbbire klasszikus példa a volt szocialista országok állami monopóliumként működő filmvásárlási gyakorlata. Magyarországon a filmforgalmazás liberalizálásáig, az 1980-as évek végéig, a külföldi filmek vásárlása az állami hatalom által jóváhagyott, e célra esetenként létrehozott bizottság ideológiai, tartalmi, esztétikai értékítéletével megalapozott javaslata alapján történt. Ez utóbbira az egymással konfliktusos helyzetben álló országok, vagy az eltérő kultúrterületekhez tartozó országok filmvásárlási gyakorlata (vö.: UNESCO Statistical Yearbook különböző évfolyamai).

10. ábra: A magyar film jelenléte a Föld egyes országaiban a kultúraközvetítés szegmenseiben, 1980-2004

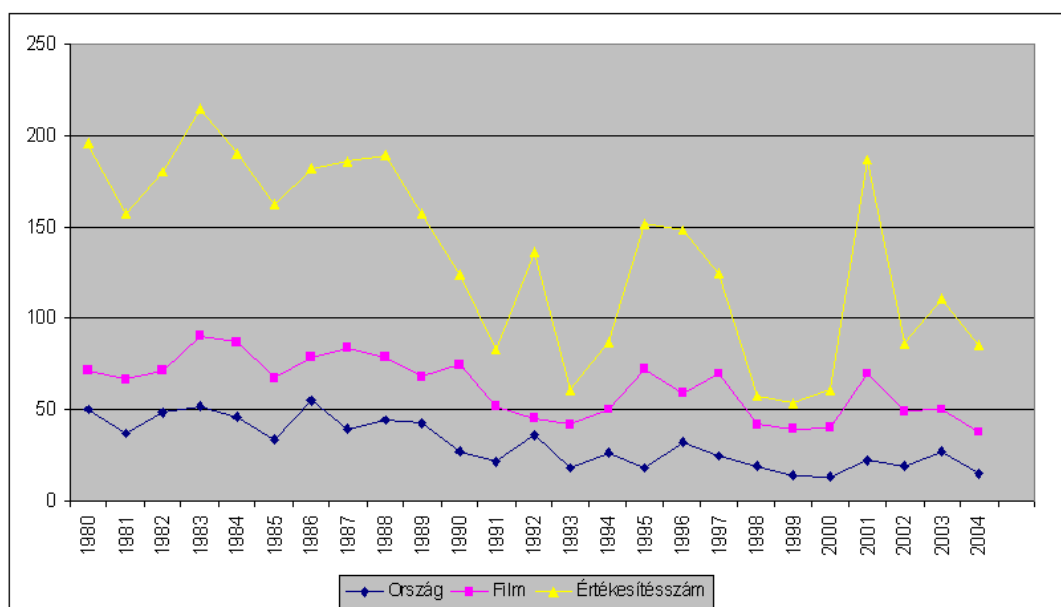
Forrás: saját szerkesztés

A teljesen piaci mechanizmusokra épülő filmkereskedelem esetén a választás a világ kínálatából a tulajdonosi kör értékpreferenciája (ha van ilyen) és a befektetett tőke megtérülése, illetve a nyereségvárakozás függvénye. Ugyanakkor, konszolidálódott, ideológiai ellentétek nélküli két ország pillanatnyi diplomáciai kapcsolatainak minősége (hűvös, feszült, neutrális, élénk) is rövidebb-hosszabb időre befolyásolhatják a filmkereskedelmet.

A nézőhöz juttatás e csatornája az előző kettőhöz viszonyítva lényeges eltéréseket mutat. Közülük kettő feltétlenül kiemelésre érdemes: Az egyik, hogy a fesztiválokkal és a filmhetekkel szemben a kereskedelmi forgalmazás térbeli hatóköre lényegesen nagyobb. Míg a filmnapok térspecifikus jellegzetessége jobbra a lokalitás, a fesztiválok esetében a centrum - periféria viszony, melynek értelmében a központtól való távolság növekedésével a vonzerő csökken, a kereskedelmi forgalmazás esetében a megvásárolt terjesztési, bemutatási jog az adott ország

viszonylatában homogén, azaz globális. A televízió és egyéb hordozón való terjesztés pedig még az adott területi egység mozi-struktúrájának megkülönböztető hátrányait is eliminálja. A másik eltérés, hogy a kereskedelmi vásárlás az előző kettővel szemben egy rizikófaktorral terhelt. A forgalmazási, bemutatási jog megvásárlása nem jelenti az azonnali és automatikus nézőhöz jutást. A bemutatás késleltethető, de egyéb tényezők miatt (politikai, vallási, közízlésbeli) akár meg is akadályozható.

A magyar filmeknek a vizsgált időszakban e politikai, ideológiai, gazdasági tényezőkön túl a világpiacon – tehát nem a kulturális kapcsolatrendszer szférájában – a nyelvi sajátosságból fakadó hátrányokkal fokozottabb mértékben kellett s kell megbirkóznuk. A költséges

11. ábra

A magyar filmek piacának főbb jellemzői, 1980-2004

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás és szerkesztés

szinkronizálás vagy feliratozás nélkül ugyanis nagyon szűk körben forgalomképesek, szemben az angol, a francia, a spanyol nyelvű produkciókkal.

Eredményes üzletkötéssel záródva a világpiacon 1980 és 2004 között 456 magyar játékfilm fordult meg, évenként, kontinensenként és országoként eltérő érdeklődés mellett (11. ábra).

Az 1983-as és 1986-os esztendőket kivéve a negyed évszázad alatt állandó pulzálás mellett, folyamatosan csökkent azon országok száma, ahova magyar film terjesztési jogát megvásárolták. Az ingadozást – mint azt a grafikonon jól érzékelteti – közel azonos ritmusban követte a

megvásárolt filmek száma. Lényegesen hektikusabb és nagyobb mértékű az eredményes üzletkötések számának le- és felmozgása. A változások kontinensenként más-más ritmusban és mértékben következtek be (24., 25. táblázat).

24. táblázat

A forgalmazási jogkör megszerzésével érintett országok köre kontinensenként, 1980-2004

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Afrika	13	0	3	7	4	1	5	3	3	2	1	1	0
Ausztrália	2	2	2	2	2	2	2	2	2	1	1	1	2
Ázsia	5	5	6	12	7	5	3	6	5	5	4	4	5
Amerika	6	6	10	6	8	5	22	4	4	8	3	4	5
Európa	24	24	27	25	25	21	23	24	30	27	18	11	24
Összesen	50	37	48	52	46	34	55	39	44	43	27	21	36

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004
Afrika	1	0	1	0	0	0	0	0	0	0	0	0
Ausztrália	1	1	1	1	1	1	1	1	0	2	1	2
Ázsia	4	3	3	4	6	2	2	2	1	3	3	1
Amerika	2	2	2	6	4	3	3	3	13	1	2	2
Európa	10	20	11	21	14	13	8	7	8	13	21	10
Összesen	18	26	18	32	25	19	14	13	22	19	27	15

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

25. táblázat
Forgalmazói jogok értékesítésének száma, 1980-2004

	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992
Ausztrália	11	9	3	25	21	13	17	3	11	5	4	5	5
Afrika	22	0	3	39	15	10	5	8	4	2	9	2	0
Ázsia	20	17	22	37	17	23	4	32	24	19	28	14	9
Amerika	17	18	16	10	16	31	45	26	36	37	10	34	10
Európa	126	113	136	104	121	85	111	117	114	94	73	28	112
Összesen	196	157	180	215	190	162	182	186	189	157	124	83	136

	1993	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001	2002	2003	2004	Össz.
Ausztrália	6	3	17	1	3	1	1	1	0	3	7	1	176
Afrika	3	0	2	0	0	0	0	0	0	0	0	0	124
Ázsia	11	13	18	6	20	2	3	2	1	25	4	11	382
Amerika	3	3	4	58	32	4	17	22	108	9	8	16	590
Európa	38	68	111	83	70	50	32	36	78	49	92	57	2098
Összesen	61	87	152	148	125	57	53	61	187	86	11	85	3370

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

A kereskedelmi ügyletek csökkenése a kontinensek mint térbeli egység szintjén mutat azonosságokat és különbözőségeket egyaránt. Azonosság például, hogy mindegyik esetben érzékelhető egy-egy, az átlagtól jelentősen eltérő kiugrás, illetve apály. A különbség, hogy ezek időbelisége eltérő. Az ázsiai, afrikai, ausztráliai érdeklődés 1983-ban a korábbiakhoz képest kiugróan magas, miközben Európában és Amerikában arányaiban számottevő visszaesés érzékelhető. Szembeszökő az amerikai vásárlások 2001. évi, az ázsiai jogszerzések 2002. évi hirtelen, de egyetlen esztendeig tartó fellendülése. A világ egész területén kimutatható a rendszerváltást követő fél évtizedben – a filmszakma strukturális, finanszírozási, tulajdonjogi és szakmai, tartalmi problémákkal egyaránt terhelt időszakára tehető – visszaesés. Ez időszakot

követően az afrikai kontinens országainak teljes érdektelensége tapasztalható. A jelenségek hátterében számos, politikai, kultúrpolitikai, szakmai ok húzódhat meg, azok elemzése, feltárása újabb kutatások témája lehet.

A vizsgált időszakban a mai államhatárokat véve alapul 115 ország területére vásároltak terjesztési jogosultságot. Valamennyi esztendőben csupán az Egyesült Államok területére érvényes vásárlásra került sor. A számottevő gyakoriság mértékét 27 ország (23,5%) érte el, illetve haladta meg (26. táblázat). Ugyanennyi esetében a 25 év alatt mindössze egyetlen, további 19-ben (16,5%) két esztendőben került vásárlásra sor.

26. táblázat

Az üzletkötésekben a számottevő gyakoriság mértékét elérő országok, 1980-2004

Sor-szám	Ország	Kontinens	Évek száma	Sor-szám	Ország	Kontinens	Évek száma
1.	USA	Amerika	25	15.	Nagy-Britannia	Európa	17
2.	Ausztrália	Ausztrália	24	16.	Románia	Európa	17
3.	Kanada	Amerika	23	17.	Izrael	Ázsia	17
4.	Cseh Köztársaság	Európa	23	18.	Horvátország	Európa	17
5.	Lengyelország	Európa	22	19.	Svájc	Európa	16
6.	Szlovák Köztárs.	Európa	22	20.	Belgium	Európa	15
7.	Németország	Európa	21	21.	Spanyolország	Európa	15
8.	Ausztria	Európa	20	22.	FÁK*	Európa – Ázsia	15
9.	Franciaország	Európa	20	23.	Görögország	Európa	14
10.	Finnország	Európa	19	24.	Svédország	Európa	14
11.	Olaszország	Európa	19	25.	Szerbia	Európa	14
12.	Oroszország	Európa	19	26.	Mexikó	Amerika	14
13.	Hollandia	Európa	18	27.	Irán	Ázsia	13
14.	Japán	Ázsia	18				

* Oroszország nélkül

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

A piaci érdeklődést tanúsító vásárlási folyamatosság szempontjából az élcsoport országainak zöme európai, bár az első három helyen az Egyesült Államok, Ausztrália és Kanada osztozkodik.

Érdeemes és tanulságos megfigyelni – mert adalékol szolgálhat a filmkereskedelmi kapcsolatok és a politikai viszonyok összefüggésére – a volt szocialista tömb kereskedelmének alakulását. A KGST felbomlásáig a tagállamok – meghatározott rítus szerint – évente vásárolták egymás filmjeit. A szocialista világrend széthullásával csupán a csehszlovák utódállamok és Lengyelország érdeklődése maradt töretlen. Romániával már az 1980-as évek második felében valószínűleg a kiéleződő politikai és diplomáciai feszültségek miatt is mélypontot jelzett a filmszakmai kapcsolat, de 1990-1995 között filmvásárlásra már nem is került sor. A későbbiekben, 1999-2002 között szintén nem volt ilyen jellegű gazdasági interakció. Oroszország számára a rendszerváltást követő másfél évtizedes időszakban különböző ciklusokban bár, de 9 éven át nem vásároltak magyar filmet. A szovjet utódállamokat érintően csupán elenyésző alkalommal (a FÁK országai 5, Észtország, Lettország, Litvánia 2-2, Ukrajna, Türkmenisztán önállóan 1-1 esztendőben, de Belorusszia egyszer sem) érzékelhető kereskedelmi aktivitás. Pozíciójukat a 25 évet átfogó, összesített gyakorisági sorrendben a szocialista éra filmvásárlásai javítják fel jelentős mértékben. Hasonló a helyzet Bulgáriával. Az 1980-as években az egyik legaktívabb vásárló ország piaca a rendszerváltást követően mindössze két esztendőben, 1993-ban és 1996-ban tanúsított érdeklődést a magyar filmek iránt. Sajátos Németország példája. Az újraegyesítést követően különböző időszakban ugyan, összesen négy esztendőben nem történt vásárlás. Ha filmmennyiségben nem is, de vásárlási gyakoriságban alapjában véve megmaradt az NDK-s – NSZK-s időszakban mindkét államra jellemző magas érdeklődési szint. Figyelmet érdemel, hogy 1980-1990 között az NSZK számára majdnem kétszer annyi filmet (105-öt) vásároltak, mint az NDK számára (55-öt). A filmszámok jól érzékelhető csökkenésének egyébként lehetnek a magyar filmek rendszerváltást követő tartalmi, formai, kifejezőeszközbeli útkeresésére, váltására visszavezethető okai is. Ez utóbbi kérdésre azonban egy – a jelenlegitől eltérő tartalmú – elsősorban befogadás-szociológiai kutatás adhatna választ.

A piaci értékítéletet, az árucikk – így a film – iránti igényt is a vásárlási gyakoriság mellett a vásárolt mennyiség fejezi ki. A legnagyobb számú üzletkötéssel (205) Lengyelország vezet a sorrendet, Németország (203), illetve az Egyesült Államok (192) előtt. Az érdeklődés iránti szóródás mértékét mutatja, hogy míg a legelső között viszonylag csekély, a sorrendben az első és a kilencedik, illetve a további helyezésszám között már nagyságrendbeli a különbség (27. táblázat).

A vásárlások ügyletszámában egyértelmű az európai dominancia, a korábban már többször hivatkozott Egyesült Államok, Ausztrália és Kanada kiemelkedő pozíciója mellett és ellenére.

27. táblázat
A legtöbb üzletkötéssel érintett országok, 1980-2004

Sor-szám	Ország	Kontinens	Üzletkötés	Sor-szám	Ország	Kontinens	Üzletkötés
1.	Lengyelország	Európa	205	6.	Cseh Köztársaság	Európa	141
2.	Németország	Európa	203	7.	Bulgária	Európa	116
3.	USA	Amerika	192	8.	Románia	Európa	108
4.	Ausztrália	Ausztrália	151	9.	Görögország	Európa	97
5.	Szlovák Köztárs.	Európa	142	10.	Izrael	Ázsia	96

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

A véletlenszerűnek is titulálható 1-2 üzletkötési aktivitás 11 afrikai, 9 közép-, dél-amerikai, Karib térségi, valamint 10 ázsiai állam esetében áll fenn. Egyetlen eset kivételével – iraki bemutatási, forgalmazási területre 1996-ban két filmet vásároltak – valamennyi üzletkötés az államszocializmus 1980-1986 közötti időszakára esik. Ez az állapot 19 további, 3 és 27 közötti üzletkötést realizáló ország (pl.: Zambia, Tanzánia, illetve Angola, Kuba, Vietnam) esetében is fennáll, ahova a rendszerváltás után magyar film bemutatási jogának megvételére sor nem került.

A magyar filmek kereskedelmi jellegű jelenlétének minősítése egy-egy ország kulturális fogyasztásában a fesztiválok és a filmnapok esetében alkalmazott módszer adaptálásával az öt kategória elkülöníthető. Az adaptáció lényege, hogy folyamatossági és a gyakorisági mutató egybeesése miatt (mivel az évkönyvek az évenkénti vásárlást rögzítik) csak egy adattal számolunk. Ennek megfelelően a magyar filmek jelenléte:

- *Folyamatos*, ha a gyakoriság 20-25 feletti, a vásárlási ügyletek száma legalább 80 (a gyakoriság alsó értékére számítva 4 film/év) (28. táblázat);

28. táblázat

A magyar filmek jelenléte folyamatos a kereskedelmi forgalmazásban, 1980-2004

Sorsz.	Ország	Kontinens	Gyakoriság (években)	Ügyletszám	Pozícióérték
1.	Lengyelország	Európa	22	205	227
2.	Németország	Európa	21	203	224
3.	USA	Amerika	25	192	217
4.	Ausztrália	Ausztrália	24	151	175
5.	Cseh Köztárs.	Európa	23	141	164
6.	Szlovák Közt.	Európa	22	142	164
7.	Kanada	Amerika	23	93	139
8.	Franciaország	Európa	20	87	127

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

- Szakaszosan jó, ha a gyakoriság 13-19, a vásárlási ügyletek száma legalább 52 (29. táblázat);

29. táblázat

A magyar filmek jelenléte szakaszosan jó a kereskedelmi forgalmazásban, 1980-2004

Sorsz.	Ország	Kontinens	Gyakoriság (években)	Ügyletszám	Pozícióérték
9.	Románia	Európa	17	108	142
10.	Oroszország	Európa	19	94	132
11.	Izrael	Ázsia	17	96	130
12.	Horvátország	Európa	17	92	126
13..	Olaszország	Európa	19	87	125

Sorsz.	Ország	Kontinens	Gyakoriság (években)	Ügyletszám	Pozícióérték
14.	Görögország	Európa	14	97	125
15.	Spanyolország	Európa	15	75	105
16.	FÁK *	Európa – Ázsia	15	73	103
...
21.	Szerbia	Európa	14	60	88
22.	Mexikó	Amerika	14	55	83

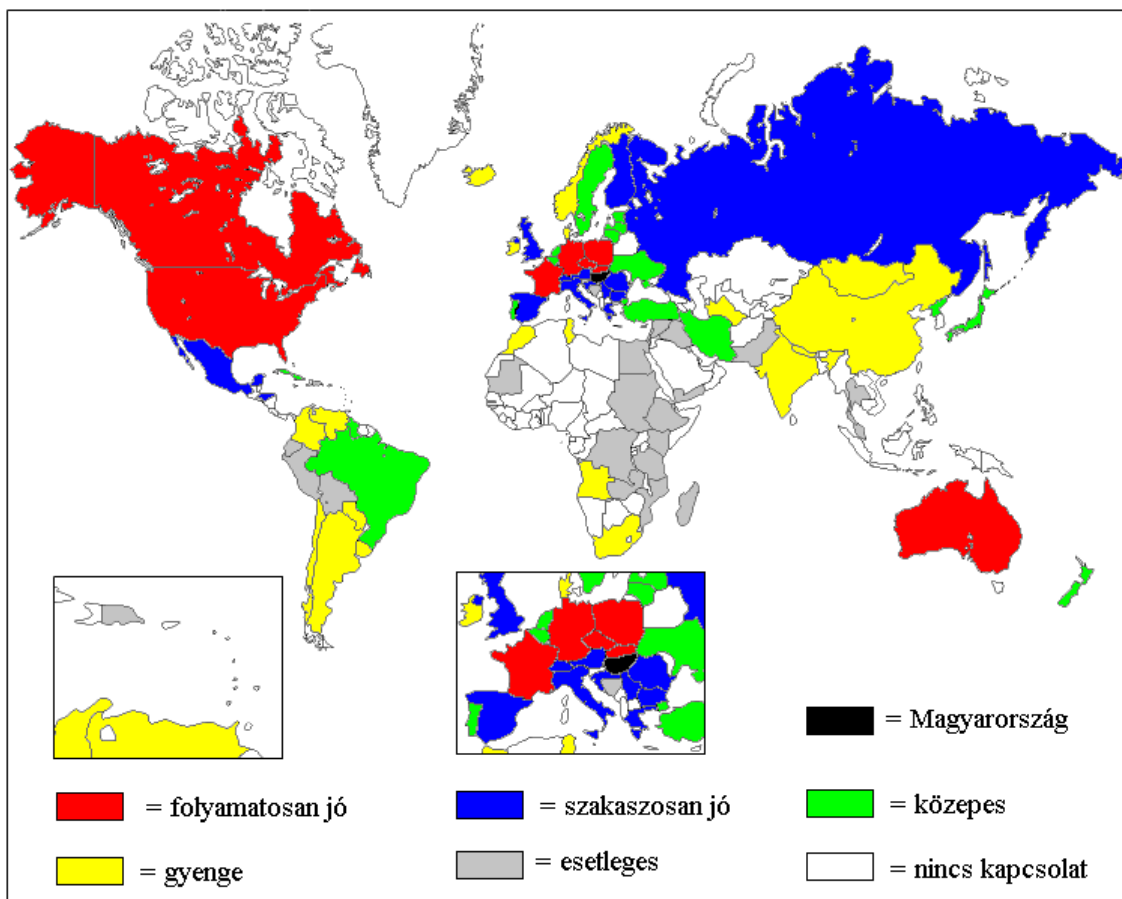
* Oroszország nélkül

Forrás: filmévkönyvek alapján saját számítás

- - *Közepes*, ha a gyakoriság 8-12, az ügyletszám legalább 32 (30. táblázat). E kritériumnak 18 ország felelt meg, zömmel európai államok, Japán, Irán, Brazília társaságában.
- - *Gyenge*, ha a gyakorisági mutató legalább 3-7 közötti, de az ügyletszám legalább 12. A csoportba 28 ország sorolható be.
- - *Esetleges*, ha a gyakorisági mutató 1-2, függetlenül az ügyletszámtól.

A vizsgálat alapján megállapítható jelenlét térszerkezetét a 12. ábra illusztrálja. „Fehér foltok” Afrika északi részének centrumában, az Arab-félszigeten, Ázsia északnyugati és délkeleti részében találhatók.

Érdeemes összevetni, hogy az egyes országok a három vizsgált területen milyen pozíciót foglalnak el. E célra kiindulási alapként a legnagyobb nemzetközi érdeklődéssel járó, nagy szakmai presztízsű filmfesztiválok pozíciólistájának első 15 helyezettjét választottam ki. Összevetve a másik két szegmensben elfoglalt helyezést (30. táblázat) megpróbáltam típusokat keresni. Ennek eredményeként az a kép rajzolódik ki, hogy:

12. ábra
A magyar filmek kereskedelmi terjedése, 1980-2004

Forrás: saját szerkesztés

- Komplex és mindhárom részterületen erőteljes a magyar film jelenléte a vezető négyes, az Egyesült Államok, Franciaország, Németország és Olaszország esetében. Nem annyira erőteljes, de egyenletesen jó Kanadában, mely mindhárom területen az élvonal derékhadában (7-8 pozíció) helyezkedik el.
- A nemzetközi jellegű filmfesztiválok körében az élmezőnyhöz tartozó Törökország és India pozíciója a nemzeti jellegre mindkét oldalról inkább építő filmnapok, illetve a kereskedelmi filmterjesztés esetében erősen legyengül. A jelenség Egyiptom esetében még pregnánsabban jelentkezik. Az okok között minden bizonnyal szerepet játszanak a kultúrterületek közötti különbségek.

- A kereskedelmi ügyletekre alapozott erős jelenléttel szemben Lengyelország, Ausztrália és a Cseh Köztársaság pozíciója szerényebb a kultúra intézményrendszerében.

30. táblázat

A kultúra és a kereskedelem csatornáján elfoglalt pozíciók egyes országok esetében,
 1980-2004

Ország	Filmszemlék	Filmnapok	Film-kereskedelem
	pozíciósorrendjében elfoglalt hely		
Egyesült Államok	1	3	3
Olaszország	2	1	13
Franciaország	3	4	8
Németország	4	2	2
Törökország	5	27	32
India	6	16	41
Kanada	7	8	7
Spanyolország	8	22	16
Nagy-Britannia	9	10	19
Lengyelország	10	6	1
Egyiptom	11	38	105
Belgium	12	17	35
Ausztrália	13	53	4
Cseh Köztársaság	14	23	5
Portugália	15	20	39

Forrás: saját számítás

A filmnapok szegmensben az első tizenötbe tartozó Hollandia, Svájc, Ausztria, Szerbia a másik két szegmens közül egyikben sem található az élbolyban. Az e csoport 13-15. helyén lévő Oroszország, Horvátország, Románia a kereskedelmi szektor 10., 12., illetve 9. pozícióját foglalja el.

4. ÖSSZEGZÉS

A vizsgálat – a formálódó új tudományterület, a filmföldrajz egy lehetséges kutatási területének és módszereinek reprezentálására – a magyar játékfilmek határainkon túli terjedését vette górcső alá annak három legáltalánosabb struktúrájának (filmfesztiválok, nemzeti filmnapok, bemutatók, illetve filmkereskedelmi interakciók) tükrében. Egy viszonylag homogén, negyed évszázadra kiterjedő adathalmaz különböző szempontú, természetes mutatókra épített statisztikai feldolgozásával, a földrajzi tér különböző szintjei (település, állam, kontinens, kultúrterület) szerinti csoportosításával törekedett jellegzetességek feltárására. A jellegzetességek mentén kísérletet tett típusok elhatárolására.

A filmterjesztés három vizsgált szegmensére jellemző interakciók folyamatosságának, gyakoriságának és konkrét filmmegjelenésének hosszú idősoros vizsgálatának eredményeként

- - *Kirajzolódott* egy globális kép, hogy a világ mely részei (városokban, országokban, kontinenseken) minősíthetők folyamatosan vagy időben szakaszosan a magyar filmértékek terjedésének centrumaként, mely helyeken gyenge vagy egyenesen esetleges, véletlenszerű a magyar alkotások jelenléte.
- - *Nyilvánvalóvá vált*, hogy az egyes szegmensekben való jelenlét súlya országonként, kultúrterületenként eltérő. Néhány ország esetében a jelenlét mindhárom esetben erős és kimagasló (Egyesült Államok, Franciaország, Németország, Olaszország), vagy kisebb mértékű, de kiegyensúlyozott (Kanada, Nagy-Britannia). Más esetekben jól kirajzolódó differenciák érzékelhetők (Lengyelország, illetve India, Egyiptom, Törökország).
- - *Meghatározhatóvá vált* azon városok köre (összességében 62), ahol a vizsgált negyed évszázadban a magyar film jelentős szerepet kapott a mindennapok kulturális életében, s mint ilyenek a magyar filmkultúra értékeinek terjesztésében stabil határon túli bázisként definiálhatók. Közöttük a világ vagy egy-egy kultúrterület gazdasági, politikai, szellemi életében jelentős szerepet játszó államok fővárosai (Ber-

lin, Kairó, London, Moszkva, Párizs, Róma, Újdelhi, Washington) mellett a kulturális, művészeti élet fellegrájként is híressé vált fővárosok (Bécs, Prága), városok (Cannes, Los Angeles, Sydney, Toronto) egyaránt fellegrájként.

- - A vezető államok esetében külön térkép *szemlélteti* a magyar filmek bemutatásában szerepet betöltő települések térbeli textúráját.
- - *Kiderült*, hogy mindhárom vizsgált szegmensben folyamatosan magas arányt képviselnek olyan városok, államok, ahol mindössze egyetlen alkalomra, eseményre, piaci interakcióra, filmre korlátozódik a jelenlét.
- - *Megfogalmazódott*, hogy az előzmény és utóélet nélküli egyedi – megkérdőjelezhető szakmai presztízsű, gazdasági hozamú – megjelenések okainak, tanulságainak feltárása megérdemelné egy elmélyült filmszakmai vizsgálatot.

A kutatás filmföldrajzi hozama lehet, hogy modellként szolgál tetszés szerinti időközök, más filmtípusok (animációs, dokumentum, tudományos-, ismeretterjesztő stb. filmek), markáns műfajok terjedésének vizsgálatához ugyanúgy, mint jellegzetes filmszakmai kapcsolatok (gyártási, finanszírozási együttműködés, bér munkák vállalása és igénybe vétele, forgatási helyszínek stb.) térspecifikus jellegzetességeinek bemutatásához.

FELHASZNÁLT IRODALOM

- ÁBEL P. et. al (szerk.) 1971: *Új Filmllexikon I.* Akadémiai Kiadó, Budapest, 621 p.
- BORSOS Á. 2010: *Filmföldrajz, egy új tudományterület?* Földrajzi Közlemények 134. 4. pp. 419-430.
- GELENCSÉR G. (szerk.) 1996: *Magyar filmesek a világban. Hungarians in Film.* Magyar Filmunió, Budapest, 717 p.
- MCLUHAN, M. 1955: *Understanding media: the extention of man.* MIT Press, Cambridge, London, 365 p.
- NÁVAI A. 1998: *Oscar? Oscar! A huszadik század történetének legfontosabb filmdija.* Officina Nova. Budapest, 296 p.
- NOVELL-SMITH, G. (szerk.) 1998: *Oxford Film Enciklopédia.* Glória Kiadó, Budapest, 896 p.
- VERESS J. (szerk.) 1993: *Korda Sándor 1993-1993.* Túrkeve Város Önkormányzata, Túrkeve, 83 p.
- Filmévkönyvek 1980-2005. *Magyar Filmtudományi Intézet*, Budapest
- UNESCO Statistical Yearbook évfolyamai